НП 28-I / 1.
Дубл
2638
12к
6/VIII 51 г.

Цилӓ сӓндӓлӹк вӹлнӹш прольэтарвлӓ, иктӹш ушныда!

ЙАКШАР ЗНАМӹ

№ 1

ЙАҤВАР

ҚЫРЫҚ-МАРЫ ИЗДАТЬЭЛЬСТВЫ

1 9 3 5

ВУЙЛЫМАШ

Стр.

Анзыл статьйа — Лэньинӹн пӓшӓжӹ — пиҥӹдӹ кидӹштӹ ылэш 1

Игнатьэв Никон — Литьэратур пӓшӓштӹ мам ӹштӹшӓшлык ылына . . . 3

А. Сньэгов — Тыргыжланымаш 5

С. Гушанский — Пакэт 9

Зайцэв — Мары йӹлмӹ грамматьикӹ сирӹмӓштӹ махань принципӹм нӓлшӓшлык ылына 19

Т-в — Кулак Йдьэологи ваштарэш 26

Мар. ж.
1—2а

Цилӓ сӓндӓлык вылнӹш прольэтарвлӓ, иктӹш ушныда!

ЙАКШАР ЗНАМЫ № 1 (60)

ТӹЛЗЭШ ИКАНӒ ЛӒКШӹ ПОЛИТИКӹ, ЭКОНОМИКӹ ДӒ СӹНЛӹ ЛИТЬЭРАТУРАН КЫРЫК-МАРЫ ЖУРНАЛ
ЛӒКТӒШ ТӹҢӒЛӹН ГӹНЬ, КУТ ИШКӹ КЭН

1935 ЙАНВАР 1935

Гос. Публичная Б-ка

ЛЭНЬИНӹН ПӒШӒЖӹ—ПИҢЫДӹ КИДӹШТӹ ЫЛЭШ

Лэньин колэн гӹнь, 11 и шон. Историштӹ ти эдэм сэк кӱкшӹ кырыклаок кайын шалга. Таманьар лу тӹжэм и эртэн кэӓ; прогрэссӹн литӹмӓшок кого кӱкшӹцвлӓшкӹ эдэмвлӓ шот; тӹхэнь кӱкшӹцвлӓжӹм сэк куштылгы ышан фантазиӓт шанэн лыктын ак кэрт; Лэньин лӹмӓн ти кӱкшӹ кырыкшы гӹнь сэдок ак мондалт лиэш. Тӹ историчэски мӹндӹрнӹш эдэмвлӓлӓн чэловэчэствын историштӹ сӓрнӓлтӹш шотэш тӹдӹ кайаш тӹҥӓлэш.

Пӹзӹрньӹкӹштӹ урдышвлӓ вaштарэш пӹзӹрньӹкӹштӹ ӹлӹшӹвлӓн кӹрэдӓлмӓш, ытаралтмаш вэрц труйышвлӓн кӹрэдӓлмӓш таманьар тӹжэм и шалгэн. Сэк йажо эдэмвлӓн вӹр ӓҥӹрлӓок йогэн. Тӹҥэ гӹньӓт, ытаралтмаш толтэ. Цилӓ труйышвлӓм дӓ пӹзӹрньӹкӹштӹ ӹлӹшӹ халыквлӓм вуйлалтэн видэн нӓҥэӓш манын, дьисциплинӓн, ӹшкӹмжӹм пиҥӹдӹн кычышы, цат ушаналтшы кӹзӹтшӹ жэпӓш ровочый класс лимӓш кэлэш ылын.

Маркс дон Энгэльс ровочый класын кидӹшкӹ научный тьэорим пуэнӹт; ти тьэорижӹм труйышывлӓн кӹрэдӓлмӓшыштӹн пэрви ылшы цилӓ опытвлӓм анчэн тӹшлэн миэн, эдэмвлӓн пӓлӹмӓшыштӹн сэк кого анцылтымашвлӓм шотыш нӓлӹн ӹштэн лыкмы. Социализм вэрц кӹрэдӓлӓш оружим — пролэтариатын дьиктатуры гишӓн тымдымашым ровочый класлан Маркс пуэн.

Тӹҥэ гӹньӓт, опортуньиствлӓдон тупынь оҥырымы марксизмӹм *йал вӹкӹ шаҕалташ* манын дӓ тӹдӹм *пакыла* развивайаш манын, ровочый классым рэшӹшӹ бойышкы видэн кэӓш манын, бойланжы удобный жэпӹм айыраш дӓ тӹ бойыштыжы сӹҥӓш манын, гэньиальный вождь кэлэш ылын. Тэхэнь вождьшы Владьимир Ильич Лэньин ылын.

Ровочый классын гэньиальный вождьшын ти качэствывлӓжӹ Лэньинӹн цилӓок ылыныт. Цэльӹм раскыдын пӓлӹмӓш, вoксэок лӱттӹмӓш дӓ сӹҥӓш пиҥӹдӹ вольы ылмаш. Кэрэк ма лижӹ гӹньӓт сӹҥэн лиӓш, дӓ цӓкнэн ана колты гӹнь, лӱдӹн ана колты гӹнь, мӓ лачокшымок сӹҥэнӓ,— ровочый классым Лэньин тэвэ тэҥэлӓ тымдэн.

Мэньшэвиквлӓ дӓ цилӓ цӹрэӓнок опортуньиствлӓ вэлэ тэвэ нэлӹцвлӓдон дӓ обстановкын сложностьдон ровочый классым лӱдӹктэн шалгэнӹт.

Буржуазим колыштшы ровочый классым ӹштӓш манын буржуазилӓн цилӓ улы силаштыдонок нинӹ палшаш цацэвӹ. Лэньинжӹ такэш агыл вэт цилӓ ӹлӹмжӹ курым мычкок опортуньиствлӓ вaштарэш кӹрэдӓлӹн. Лэньин тэҥэ попэн: „Лач пишок сложный обстановкы ылтэ ылгэцы, рэвольуци акат ли ылы. Пирӹвлӓгӹц лӱдмӹлӓ гӹнь — шӹргӹшкӹ каштaш ак кэл,“— манын.

Октьӓбрски рэвольуцигӹц ик кэчӹ анцыц армидон камандывайэн шалгышы ганьок, тэхэнь приказым Лэньин пуэн шалгэн:

„Тышманын „цэнтрвлäшкы̆“ (йункэрски школвлä, тьэлэграф, тьэлэфон дä молат) наступайаш дä ниным̆ äрэн нäлäш манын, пичäлäнвлä дä бомбанвлä ылшы сэк йажо ровочыйвлäгы̆ц *„цилäнок йаммаш лижы̆ гы̆ньäт, тышманым колташ ы̆нжы̆ ли“* манмы лозунгдон кы̆рэдäлшы̆ отрäдвлäм ы̆штäш.“

Тышман колтымы агыл ылын. Тышманым шин шäлäтымы̆ ылын. Ты̆дым̆ шин шäлäтäшы̆жы̆ ик сражэньы̆ вэлэ агыл кэрäл ылын дä тышманжат ы̆шкэтшы̆ агыл ылын. Пролэтарски рэвольуцим вы̆р лоэш йамдаш манын шукы государствын контррэвольуционый буржуази ты̆ды̆ вы̆кы̆ ташкэн пырэн. Испытаньым тылдон дä мэчдон рэвольуци тырхэн лäкты̆.

Рэвольуци анцылан эчэäт нэлы̆ задачы, эчэäт пишок кого задачы — социализмы̆м стройымаш задачы практьичэски шагалмы годым Лэньин колэн. Лэньин икäнä вэлэ агыл тусарэнок анчыктэн: хозäйствэный строитьэльствышты тышманым сы̆нгäш вырсыштышгы̆ц когон нэлы̆ дьэла ылэш,—манын. Остатка дä рэшы̆шы̆ ти бойышкы ровочый классым видэн нäнгэшы̆ рэвольуци вождь кэлэш ылын. *Сталин кэлэш ылын.*

Октьäбрски социалистьичэски рэвольуцим йäмды̆лы̆мäшты̆, ты̆ды̆м эртäры̆мäшты̆, тышманым сы̆нгы̆мäшы̆м органьизуйымашты Лэньины̆н сэк лишы̆л соратньикшы̆, ты̆ды̆н вургымла китшы̆ шотышты *Сталин* ылын. *Сталин* ваштокок Лэньины̆н ы̆ньäн учэньикшы̆ ылэш. Марксын тьэорижы̆м Лэньин кыцэ шäрэн дä у обстановкышты ты̆ды̆м ы̆лы̆мäшкы̆ кыцэ пыртэн миэн, *Сталинäт* Лэньины̆н тымдымашыжым ты̆нгэлäок шäрэн дä мäнмäн условивлäшты̆ ы̆лы̆мäшкы̆ ты̆ды̆м пыртэн миэн.

Лэньин колымыкы, ты̆нг вопросым — алаштат, солаштат „кӱ кӱм“ манмы вопросым — эчэ рэшы̆мы̆ агыл ылын. Сэк пачэш кодшы сäндäлы̆кы̆шты̆ ровочый класс властьым киды̆шкы̆жы̆ нäлы̆н. Лэньины̆н стратьэгичэски планжы тэвэ махань ылын: властьым киды̆шкы̆ шывшын нäлы̆нäт, анцыц кэшы̆ сäндäлы̆квлäм экономикы̆ шотышты поктэн шоаш тäрвäнäш кэлэш ылын. Граждански вырсы паштэк мäнмäн сäндäлы̆кнäн хозäйствäжы вырсы йактэшы̆гы̆ц пишок когон лаксыргышы дä пачэш кодшы ылын. Ти задачын пишок кого ылмыжы тагачы кэчэш ы̆штэн шоктымашвлäнäн кӱкшы̆цвлäгы̆ц вэлэ йажон кайэш.

Ровочый классын прэдатьэльвлä — троцкиствлä, зиновйэвцывлä, вургымлаш лывшалтшывлä (уклоньиствлä), вургымла-шалахай уродвлä дä молвлääт — мäнмäн цилä корнына мычкок рэвольуцим капитализмы̆м рэставрируйымы (вэс пачаш ы̆шты̆мäш) корнышкы сäрäл пыртэн колташ цацэвы̆. Партьым дä ровочый классым лэньински корныдон нäнгэäш манын, цилä нэлы̆цвлäмок сы̆нгэн шуаш манын, *Сталины̆н* пишок когон лӱтты̆мäшы̆жы̆ дон анцыкыла ма лимäшы̆м когон (мудро) пäлы̆мäшы̆жы̆ кэлэш ылын, сы̆нгы̆мäш пäшäшты̆ ньигыды вэкäт лывшалтарэн кэртымы̆ ты̆ды̆н вольыжы дон ы̆ньäны̆мäшы̆жы̆ кэлэш ылын.

„Кӱ кӱм“ манмы вопросым викок дä мы̆нгэш пӧрты̆лты̆млäок рэшы̆мы̆. Социализмы̆н ньэгы̆цшы̆ стройымашым сы̆нгэн ы̆штэн шокты̆мы. Алаштат, солаштат социалистьичэски отношэньы̆влä ы̆лы̆мäшкы̆ пишок когон пырэн шоныт, ниным̆ китдонат кычэн анчаш лиэш вäк.

1923 ин шалдра промышлэностьын валовой продукцижы̆ 4 мы̆лиарды тäнгäш ылын. 1934 ин шалдра промышлэностьын продукцижы̆, ты̆ цэнäдонок шотлэн, 49,5 мы̆лиарды тäнгäш ылын. Сола хозäйства литы̆мäшок когон ваштылт кэн, 11 и пэрви ылшы сола хозäйствадон гы̆нь, ты̆ды̆м тäнгäштäрäшäт акли вäк.

Тьэхньикы̆ шотышты пэрви сэк пачэш кодшы сäндäлы̆кшок мä ылынна. Сэк анцыц кэшы̆ сäндäлы̆квлä лошты мä кы̆зы̆т ик сäндäлы̆кшы̆ ылына. Промышлэностьын продукцидон Йэвропышты сэк пы̆тäриш вäры̆м СССР тагачы йäшнэн шалга; промышлэностьын пасна отрасльвлäжы̆дон гы̆нь, шамак толшы, трактырвлäм стройымашдон,—мир вы̆лны̆ сэк пы̆тäриш вäры̆м йäшнэн шалга. Мäнмäн сола хозäйствана мир вы̆лны̆ сэк мэханьизируйымы ылэш дä, попашат укэ, ы̆шкы̆мжы̆н общэствэный формыжыдон сэк анцылтышы производствы ылэш.

Партьын вэликий вождьшы Сталин

тäҥ видэн шаҥлымдон партын пäшä-жӹн итогшы тэвэ тэхэнь ылэш. Лэньинӹн дьэлажы пиҥӹдӹ кидӹш-тӹ ылэш. Лэньиньизмӹн знамӹжӹ мир вӹлнӹ кӱшнӹ выльгыж шалга. Ти знамӹм опортуньиствлä цилä сэ-мӹньок карандэн шунэштӹ ылыы, дä карандаш цацымашвлäштӹлäн цаткы-ды хором пумы. Тышманым викок шин шäлäтӹмӹ. Тӹҥэ гӹньäт, тыш-ман ӹндэ эксӹкӹм ак ӹштӹ, кидэш тымэньшӹрäк (ручной) лин манын шанышы лиэш гӹнь, тӹдӹ самыньэш кодэш лиэш. Лэньинӹн — Сталинӹн партыы вуйлалтэн шалгымы ровочый класс, пишок кого кӱкшӹцӹшкӹ ку-зэн шонат, у сӹҥӹмäшвлäшкӹ кэä. Тышманын дä тӹдӹн хäртӹмӹ агэнт-влäжӹн шайыц капайыл пыргэтмäшӹ-штӹм пыт анчымаш, оролымаш—ан-цыкыла кэмäшнäн парольжы тэвэ тэ-хэнь лишäшлык.

(„Правдан" анцыл статьйа).

Игнатьэв Никон

ЛИТЬЭРАТУР ПÄШÄШТӸ МАМ ӸШТӸШÄШЛЫК ЫЛЫНА

Анзыкыла ӹштӹшäшлык литьэра-тур пäшäнä гишäн попаш тӹҥäл-мэшкӹ, шайыкылана анчалаш кэлэш, кырык-мары литьэратурыштыш эр-тӹш пäшäнäн йажо-худажым тӹшлэн лäктäш кэлэш. Попашат укэ, анцыл-тымашвлäнä улы. Пäшäм пӱлä ӹш-тӹмӹ. У поэтвлä, у писатьэльвлä кушкыт. Лыдыштонат, прозыдонат чӹ-дӹ агыл произвэдьэньӹвлäм сирӹмӹ.

Тӹҥэ гӹньäт, литьэратур пäшäш-тӹнä мä эчэ чӹдӹм, пишок чӹдӹм манаш лиэш, ӹштэннä, кэчӹньок ан-цылтэн мишӹ ӹлӹмäш тэргӹм сэ-мӹнь ти кого пäшäм ӹштэн шокты-мы агыл, ӹштэн кэртмӹнä нäрӹм мä ӹштӹдэлнä. Кӹзӹт йактэ мä мам вара пуэннä? Совэтски литьэрату-рышкы махань пиштӹмäшӹм (вкла-дым) ӹштэннä? Кырык-мары литьэ-ратурынан шачмы годшы жэпшӹгӹ-цок—1919 игӹцок тӹҥäлӹнä гӹнь, кок изи романым, ныл-вӹц повэстьӹм, иктä вӹц поэмӹм, тӹнäрӹкӹмок пйэ-сӹм дä шайыштмашвлäм таманьар лум вэлэ мä пуэннä,—коҥыла лывä-лäнок намал кэäш лиэш. Чӹдӹ вэт!

Эртӹшӹ—1934 им нäлшäш гӹнь, тӹнäмжӹ эчэäт чӹдӹм ӹштӹмӹ, ньи-мат ӹштӹмӹ агыл ганьок манаш ли-эш. Лачокшымок йä, мам вара сирӹ-мӹ? Иктä лу нäр лыдышым, вӹц-куд шайыштмашым. Романвлäжӹ? Повэстьвлäжӹ? Пйэсӹвлäжӹ? Кыш-кы кэнӹт вара? 1931—32 идон тä-ҥäштäрӹшнä гӹнь, тӹнäмшӹ дорцын пиш чӹдӹ сирӹмӹ, сирӹшӹвлäжäт чӹдэмӹнӹт. Махань чӹдэмӹнӹт?—Кодтэлыт ганьок! Кым и нӹли пэрви мäнмäн сирӹшӹвлäнä пӱлä ыльэвӹ, коклыат утла ыльэвӹ: Сузы, Мурзай, Пэк-Патыр, Булат, Иванов Фед., Пэ-тухов, Соснов, Сидук, Костатьэйэв, Сэдов, Вэсэлов, Игнатьэв, Кроликов, Ольокан Пэтьу, Чалымский, Ильйä-ков дä молат. Кӹзӹт тӹ сирӹшвлä логӹц кокты кымытшы вэлэ сирӹ-кäлäт.

Ма вара? Малын кырык-мары ли-тьэратурына пачэш кодэш?

Тэҥэлä лимӹлäн öрäш ак кэл. Пä-шäнäн тӹҥӹшкӹжок анчалына гӹнь, кайэш: шокшы йӱр паштэк кушкын кэшӹ поҥывлäлäок лäктӹн колтышы сирӹшӹвлäнä литьэратур пäшäэш тьэоридон таганлалт, йäмдӹлäлт шо-тэлыт ылын, марксизм - лэньиньизм тьэоримäт чӹдӹ äль викок пäлӹдэ-лӹт. Сэдӹндонок тэвэ мäнмäн сирӹ-шӹвлäнä партыы гишäн, завот гишäн, трактыр гишäн моло политграмоты урок постолла, агиткӹ формыдон пӹ-

тäри андак сирэвы-сирэвы дä, варажы, лачокымшы художэственый литьэратур пäшä лишкы вäшок миэн шагалмыкышты, нинэт цäкнäл шагал колтэвы, ти кого нэлы пäшäэш силашты ситыдымым, мыштымашышты акситым нины ужын, пäлэн колтэвы. Тиды лачокшымат тэҥэлä ылмыжым фактвлäок анчыктат. Кызыт йактэ кырык-мары йылмыдон сирымывлäнäм—лыдышвлäмäт, прозымат—анчалшаш гынь, мä ужына: нины шукыжок учэньиквлäлä, утла простан сирымвлä ылыт. Мäнмäн ырвэзы сирышвлäнä—Сузы, Ильйаков, Пэк-Патыр, Мурзай дä молат — мол гишäн агыл вэт, ä литьэратур пäшäэш пäлымäшыштым когоэмдäш манын Йошкар-Ола Пэдинстьитутыштыш литьэратурный отдьэлэньышкы тымэньäш кэныт.

Тиды ик вир. Вэсы, изиок агыл виржы—мäнмäн сирышывлäлäн кушкашышты, пäшä ыштäшышты кырык-мары органьизацивлä ситäлык палшыкым путэлыт. Партьийный, комсомольски, профсойузный органьизацивлä дä кырык-мары писатьэльвлäн бўрожат литьэратур пäшäм тäрвäтэн лўлтäл колтымашты, шамактон палшымашкыц пасна, пиш чыды ыштэныт. Творчэски командьировкым, шамак толшы, ик писатьэльлäнäт пумы агыл...

Ындэ анцыкылалык пäшä гишäн.

Литьэратур пäшäштынä тэҥэлä мындыран пачэш киэн кодыннаат, мäнмäн анцыкыла ыштышäшлык пäшäнä литымäш кого ылэш. Анцылны шотлэн мимы ситыдымäшвлäм пытäрэнäт, кырык-мары сынлы литьэратурнам кызытшы ылымäшдон иктöрышкы шывшыл шагалташ кэлэш. Мäнмäн сирым произвэдьэньывлäнä шотыштыдон вэлэ агыл, качэствыштыдонат пиш йажо лишты, труйыш халыкым социализм пäшäшкы, класстымы социалистьичэски общэствым стройымашкы лачокымок мобилизуйышы дä аздарэн кэртшывлä лишты. Социалистьичэски фронтвлäшты коммуньистьичэски партьын сынымäшвлäжым, ровочый классын, колхозньыквлäн дä цилä труйыш халыкынок шўм вашт пыт патырланэн пäшä ыштымыштым, у эдэмвлä кушмашым моло мä сынлы льитьэратурыдон анжыктэн пушашлык ылына.

Сирäшыжы тэҥэчы дä тагачы ма лин мимäшвлäм вэлэ агыл, иргодым дä анцыкыла ма лишäшлыкымат Марксын-Лэньинын тымдымашыштын призмы вашт анчэн сирэн пуаш лиэш дä кэлэш.

Сирымы кньигäвлäштынä кў гэройвлä лишäшлыкшым Совэтски писатьэльвлäн Пытäриш Всэсойузный Сйэздыштü А.М. Горький пиш раскыдын кэлэсэн пуэн: „Тошты ылымäш сэм (быт) важгыцок пыдыргымаш жэпын, ышкымжын достоинствын шамвлäжым эдэм шижмäш жэпын, мирым лачокшымок вашталтышы сила шотэш ышкымжым ышкэ тыды шотлымы жэпын мä ылэнä... Мäнмäн кньигäвлäштынä тын гэройэш труйвам, вэс шамактон кэлэсышäш гынь,—труйван процэссвлäдон органьизуйымы эдэмым айырэн нäлшäшлык ылына“—манын.

Мäнмäн сынлы литьэратурына мäнмäн кызытшы ылымäшнäн тэргымлäн йарал лиэш гынь вэлэ социализм стройымашлан палшышы, эдэмвлäн шамыштым у сэмынь вашталтышы, класстымы социалистьичэски общэствым стройышы лачокымшы орудьи шотышты лин кэрдэш.

Мäнмäн сынлы литьэратурынан йишäн йишыжы гишäн попымла гынь тэвэ мам кэлэсäш кэлэш.

Ырвэзылык литьэратурына мäнмäн укэ ганьок. Тиды кого ситыдымäш. Совэтски писатьэльвлäн пытäриш сйэздыштü ти пäшäм пыток тäрвäтэн колташ рэшымы. Мäнмäн сирышывлäнä тидым шотышкы нäлшäшлык ылыт. Мäнмäн сирышывлäнä: „Ырвэзылык кньигäвлäм сирäш нэлы“—маныт. Тиды лачокок. Ырвэзывлäн психологим пäлäш кэлэш, нинын йылмыштäт, шанымашыштат коговлäн гань агыл. Дä тынгэ гыньäт, ыштэн кэрттыдым пäшä укэ. Спэциальны ырвэзылык кньигäвлäм сирышы писатьэльвлä вэлэ агыл, мол писатьэльвлääт ты пäшäм ыштэн кэрдыт. Кызыт руш писатьэльвлä шукывлäжок ырвэзылык кньигäвлäм сирäт. Мäлäннäät тыдым ыштäш кэлэш. Дä тыдыгыц пасна, ырвэзывлäм ышкымыштымäт (тымэньшывлäм, пионьэр отрäдвлäм) ти пäшäшкы шывшаш кэлэш. Нинывлä ышкэшты лошты махань-шон интьэрэсный матьэриалвлäм—колхоз

ӹлӹмäш гишäн, пионьэрвлäн ӹлӹмäшӹштӹ гишäн сирэн кэрдӹт дä фольклор матьэриалымат постарэн кэрдӹт. Вара тӹ матьэриалвлäжӹм тöрлäш дä кньигäшкӹ сäрäш писатьэльвлä палшэн пуат. Школышты тымдэн шалгышывлäат, пионьэр вожатыйвлäат ти пäшäштӹ палшыкым пуэн кэртнэштӹ, матьэриалвлäм погаш органьизационый пäшäм ӹштэн кэртнэштӹ. Погымы матьэриалвлäштӹм кньигäэш йаралла тӹвӹлäйэн пуаш дä махань шон анчыктымашвлäм пуаш мäнмäн писатьэльвлäнä кэрэк кынамат йäмдӹ ылыт, сусун палшэн пуат.

Айыртэмӹнок кого ситӹдӹмäшвлäжӹ *пйэсӹвлäм сирӹмäштӹ ылыт*. Кӹзӹт кырык-мары йӹлмӹдон лыкмы пйэсӹвлäнä пишок чӹдӹ, укэ ганьок ылыт. Кырык-мары тьэатырна кӹзӹт пйэсӹвлäдэ шӹьцä, пäшäжӹм ӹштэн ак кэрт, тӹдӹн анцыкыла кэмäшӹжӹм мä, кырык-мары писатьэльвлä, цäрэн шагалтэннä. Тидӹ ньималан йарыдымаш ылэш. Кырык-мары тьэатырлан, солаштыш драмкружоквлäлäн йäжо пйэсӹвлäм, партьын тöр виктäрӹмäшэш лишӹ сӹнгӹмäшвлäм, труйыш халыкын патырланымашыжым анжыктышы пйэсӹвлäм мä кэрэк ма-дä пушашлык ылына. Пйэсӹвлäм сирäш айыртэмӹнжок угӹц кушшы писатьэльвлäлäн, кушшылгок агыл. Мыштымаш кэлэш, сцэньичэски искусствым пäлäш кэлэш. Ти пäлӹдӹмäшвлäм мä сӹнгӹшäшлык ылына; тьэатырышты кырык-мары пйэсӹвлä лишäшлык ылыт дä литок. Ти пäшäштӹ мäнмäн тьэатральный работньыквлäнääт мäлäннä палшэн пуат.

Литьэратуры пäшä, попашат укэ, ик писатьэльвлä вӹлнӹ вэлэ агыл. Партьийный, комсомольски, профсойузный органьизацивлä дä цилä совэтски общэствэнностьат ти пäшäм ӹшкӹмжӹн туан пäшäэш шотлышашлык, ти пäшä вэрц шытырланышашлык ылыт, палшэн шалгышашлык ылыт.

Кого палшыкшымок мäнмäн *критьиквлäнä пушашлык ылыт*. Ниньыжӹ вэт литьэратурым видэн шалгышы лоцманвлä ылыт.

Тэнэ гӹньäт тэвэ, кырык-мары литьэратурыштына критьиквлäм мä ужтэлна ганьок. Рэцэнзи постол изи статьйавлäм кынам-тинäм сирӹшӹвлäм критьиквлäэш шотлашыжат акли: нинӹ писатьэльвлäм цилä вэцӹнок ак анчэп, писатьэльӹн ма улы худажым пыргэдӹт, вара иктä-ма йарды мым мотат, йажожым шотэш пиштӹ дэок, писатьэльым льäвӹртäт. Тэнглä ӹштӹмäш критьикӹ агыл. Критьикы вӹлнӹ кого пäшä: тидӹ писатьэльӹм тымдышашлык, тӹдӹн худажымат, йажожӹмат анчыктышашлык дä анцыкыла кэмäш корныжым ажэт пушашлык.

Кадр йäмдӹлӹмäш пäшäм совэтски писатьэльвлäн пӹтäриш сйэзд кого пäшäэш шотлыш. „Культурын йажо мастарвлäм", „йäнг инжэньэрвлäм" пролэтарвлäн государствы тӹжэмӹн анжэн куштышашлык ылэш",—манын А. М. Горький попэн. Сйэздӹн ти кэлэсӹмӹжӹм мä ӹлӹмäшкӹ пыртышашлык ылына. Анцыкыжым кырык-мары писатьэль кадрым йäмдӹлӹмäш пäшäм кӹзӹтшӹ йактэгӹц пыт кычэн колтымыла. Литьэратурный кружоквлäн пäшäм ӹлӹжтэн тäрвäтэн колташ кэлэш. Сӹнлӹ журналнам йажоэмдэнäт, тӹдӹ йӹр цилä улы сирӹшӹвлäм постарымыла. Нинӹм цилä сэмӹньок тымдаш кэлэш.

Толшаш ин ӹштӹшäшлык пäшäнäвлä, кӹтӹкӹн кэлэсӹшäш гӹнь, тӹхэньвлä ылыт. Нинӹм мäлäннä кэрэк ма-дä ӹштэн шокташ кэлэш.

А. Сньэгов

ТЫРГЫЖЛАНЫМАШ

Тидӹм тэнгэ ӹштäт.

Бухтьин, äль Озэров Иван, äль Андрианов бригадьир лым вӹлэцӹн пандыдон ӹшкэок ыдырал кэäтäт:

— Шäвӹ! — манын саслалтат.

Колхозньыквлä тӹнäм ыдыралмы корны вӹлäн возывлäгӹц, изидирвлä вӹлэц, вэдрäвлäгӹц ломыжым

шäвäш тыҥäлыт. Тэҥэ ыштымыкы, вэс кэчэш äль вэс иргодэш бригадын ныр вылвäлжы потьикäн вэлэ кайэш: ош лэндä, шим лэндä, ош лэндä, кырäнäлгы лудикä лэндä...

Пытäри ужшы эдэм тэҥэ малын ыштымым акат ыҥгылы:

— Бригадьир тäҥ, мам вара тэҥэ ыштыкäлэдä?— маныт, йадыт.

— Кыцэ мам? Лымым йылатэнä. Выдым äрэнä,— тыдыжы кэлэсä.

Ныр вэс вуйышкы бригадьир турткэ ташкалэш: тышты колхозньицывлä ломыжым совсэмок акэл вäрэш шäвäт.

Анжэт-анжэтäт, ти пäшäшты сэк труднажок — ломыж шäвышäшлык вäрым кычäл момаш ылэш; тишты цилäок: вäр тöрсыржымäт, кыды вэкы тäйыл ылмыжымат, мардэжымäт, кэчы анжымымат, лым лывäлнок эчэ кишы шага корнывлäжымäт шотыш нäлмылä.

Лым шылаш тыҥäл колтымыкы, шага кäш кэрэк маньар кэлгы, тöр лижы гыньäт, таманьар мылион вэдырä выт карэм лапыш, äҥгырышкы, кого рэкäшкы урылт йогэн вала. Ныр вылäн кэрäл вäрэш ломыжым шäвäлтэн мимыкы, ныр вылвäл, шыдышлэн шындым гань вара лиэш: лым полоса сага шылэн ливэн кэшы цäрä рок километр кыташ лэндäлä киäлтä, цäрä рок лэндä сага эчэ лым полоса киä, лым сага эчэ рок лэндä... Лым выдэт вара кыргыж ак шыл, кэчы айарэш ливэн кэшы рок лэндäэт выдым цилäгэок кöргышкыжы шывшыл нäлэш.

Андриановын бригадышты сэдэн дон вэт шачыш лäктышыжäт Орэховски колхозыштыш сэк йажо бригадыныштыш дорц кок-кым цэнтньэр шукырак лäктэш.

Эртыш мартын, сола шайылдон эртымжы годым, Андрианов со шанэн ашкэды: май тылзы маганьрак лиэш, пырцы тэмын шокта вäл, кäҥгыжшы кукшы мардэжвлä лимэшкы пиҥгыдэм шокта вäл манын шанэн эртыш... Ашкэды.. шаныш... шотлэн миш...

Колхозньицывлä äмпичы шайык ломыжым йöрäт ылын, ломыжым пачкалмышты годым лым вылäн тыдым высыктэн шындэныт. Ломыжшым ыньэ кыш цикымлä? Ампичывлäшты пытäриш рок нэркäвлä пäлдырнäт, лым лывэцын изи выт цыргэ йога; тэҥэ ливэн лäкшы рокым дä выт йанчмым бригадьир ужылдальат, ышкэ турэшыжы:

— Э, тэвэш кышты пäшäэт ылын!— маныньдальы.

Тэҥэ маныньдальат, китшыдон пандашыжым кормэштäл нäльы, ливышы рокым äньäт таманьар минут анжэн шалгыш.

Озэров Пэтр, вэсэлä кугуза (шоҥгы тьотьа) Андриановым йады:

— Мам, иктäмам моц ма? Пытäриш йогы выт воктэн мадыш пышым колтынэт?— маньы.

— Лишкырäк тол доко,— бригадьир аньэш пэлэштыш, дä кэчы айарышты шылэн лäкшы рок лаштыкым, вылэцынжы пыш кузымым тьотьалан анжыктальы. Изи выт йогывлä, шим рок йактэ шотат, шырты кыжгыцын изин-изин шäрлäлт кэäтäт, рок лошкы витэн пытäт.

— Анжок—йуэш-йуэш, соок йуэш,— бригадьир попа,— тэмын шоктыдымылаок йуэш. Тэвэ кышты, Пэтр Андрэйыч, выт кычымашэт, тöрын кычэн мыштымашэт.

Озэров Пэтр — качэствым анжышы старший инспэктыр ылэш,— сынзä пызырäл анжэн шалгышат, пÿлä вэрэмä тэҥэ ик йук лыктэок анжыш, выслы иäш курымыштыжы тэҥэ ломыж шäвыктымы цäрä рокым лым лошты вуйта пытäри гäнä вэлэ ужын.

— Тиды ма...—вара ижы тьотьа пэлэштыш,— кэлэсышäш гыньи...

Вара кырык лэпкä нэрыштыш ныр вылкы анжал шындыш. Тышты лымжы эчэ цошток киäлтä, лым кычаш шагалтэн шындымы ыржа кылтэ пичывлä лым вылны кайыт, кэчы айарэш шöртньы цырэäнлä кайын шалгат.

— Тиды ма... кэрäлрäк вäрэ шäвäлтäлшäш гыньи.. Польэзыжы кого линэжы. Кышты вара тинäрым момыла... ломыжшым?

Эчэ март тылзы вэлэ кэä, камакавлäм цилäн олтат. Бригадьир томан йыдэ кэш:

— Хоза вäты, ломыжэдым пэрэгы. Пäлэт, мä ик пäшäм путайэн анжынэнä...

Хоза вäтывлä коклы возы ломыжым погэн пэрэгэн шоктэвы, кого тарвлäшты, вачкывлäшты, кукшы лык-

влäшты нöрымäшкыц тидым пэрэгэн урдэныт. Вара иканäк — март пытышаш жэпын — Орэховыштыш колхозныкклä анжальэвäт, ала зэбры постол нырвлäм ужын колтэвы.

Кыдыжы цудэйäт, йара маныт, кыдывлäжы шыдэшкäт вэлэ:

— Андрианов тэҥэ ыштэн?

— Тыды.

— Малан вара?

— Выт ынжы кэ манэш доко.

— Кырык вылэцын?

— Маньэ йä.

— Эх, ну вэлэ! Кышэц вара тинäр ломыжшым моныт?

— Бригадыштыжы вэт тидым йажон колыштыт.

— Эчэ тэҥэ вэлэ: „кырык вылэц выт ак шыл! Вытшы ак шыл!“ — манэш.

— Эх, попа вэт.

— Ышанок вара?

— Кэрэк кыцэ тидым ыҥылок...

— Агрономгыцäт ышан линэжы?

— Тыҥэ йä. Рокыш анжал шындä, вуйта кньигäм лыдын шалга.

— Тьэорижым лыктэш?

— Лачок. Кыды кньигäвлäштыжы самыньвлäмäт мон лыктын. Самынь манэш. Ти пäшäм, манэш, тэҥэ анжаш акли, ти вопрос пишок когон хитрый ылэш, манэш...

— Самыньвлäм мон, манат?

— Маньэ. Ындэ тыдын бригадыштыжы цилäн ганьок тэгэньвлä ылыт. Пиш когон шанаш тыҥäлыныт. Погынэн шынзыт тэҥэ, Бухтьин Ольоксандр, Озэров Лэксэ, Озэров тьотьа, Шишков Иван, вäтывлäат моло, вара попаш тыҥäлыт, такэш гишäн агыл, со науки сэмын попат: шунанрак, ошманрак роклан ма кэрäл, кэчылäн ма йажо ылэш дä эчэ пырцы кöргыштымa улы...

— Дружнан ылäт ма?

— Ылыштышы вэлэ дä эчэ йäл докат вэт ышкэ нэрыштым кэрäш цацат.

— Кэрыт ма?

— Цилä колхозымок колхоз хäлä поктат. Когонжок мäнмäн бригадым шыкäт. Мä нынын сага йыгырэок ылына, ныр участкына сага-сагаок ылэш, ньэрат лимылä. „Малын, маныт, тäмдäн качэствы йажоок агыл?“ „Малан, маныт, пуйрэ шудым ныр вылныдä тырхэдä?“ „Малан, маныт, атылым кырал мудэн пиштыдэлдä?“ Эх, нынын гач мынь маньар штрафым намальым! Ныллы ныл кэчым валтэн пуэвы, нынын гачок собраны йыдэ мыньым лодырэш лымдäт. Ындэ тэвэ шамакэм äшты: вэс иштьы, колхоз ырдон эртымэт годым, ныр вылвäл викок алалэн шындымы лиэш — ломыж корнывлäм ыштэн кэäт. Тиды лачокок лиэш. Атылым пэрви ку тыкäлэш ыльы йä? Акат тäрвäтэп ыльы, кызытшы кырал пишты. Укэ гынь, йылатэн шу. Шäдäҥым äль киндым курымат самлыдэлыт, кызыт кок-кым пачаш самлы. Тэвэ тэхэнь эдэмвлä гач со. Лач нины вэт сэк пытäри тäрвäтышвлäжы. Шамакэм äштäш шоат, тэҥэ лиэш: кэрэк мäгыры дä, — пырцышты ма улы ылмы гишäн лыывы кньигäм лыт, лыывы лэкцим колышт. Тэҥэ лиэш. Гäлэт, агыт — экзамэным ыштäш тыҥäлыт. Мынь ышкэжы тэҥэ шотлэм: малан вара йä мä ылэнä? Кньигä вылкы мылäм анжалмат äньäт ак шо, äньäт сыҥэн шоктымла ам чуч.

* * *

Урмаш (карэмвлä) утлаок шукы. Нины укэ ылгэцы кыралашат, постарашат когон кäньыл линэжы. Кыды карэмжы киломэтрäт утла шывшылтэш, эдэмвлäм когон äптыртä, йасыландара. Äҥäвлä пасна-пасна ылмы годым, пысмäнвлäдон лаштыклалт шыцмы годым, шагавуйдон пыргэт каштмашты карэмвлäм йымын пäшäэш шотлэныт. „Эдэм ышкэ статьанжы шана, йымыжы ышкэ турэшыжы“ — маныныт.

Тракториствлä кызыт вырсат: „трактыржы — морэн агыл вэт, карэм лаксыгыц кукшы нэркäшкы тыргэн ак кэрт. Тäмдäн вäр постол тöрсыр сирым мä ужтэлнäат“ — маныт.

Рэльйэф лачокок йöнäн агыл: кукшы нэркäвлä, тäйылвлä, тура тäйылвлä, лаксывлä. Ик вäрэ тэҥэ ырыктä, мардэжäт тэҥэ ыфылä, вэс вäрэ шагалат — кэчыжäт, мардэжшäт вэс сэмыньлä ровотайат. Тыҥэ гынь, кыралашат, удäшäт шукы статьанла кэрäл.

Рэльйэф йажоок агыл, вылвäл рокшат сэды сэмыньок. Орэховски нырвлä — выставкылан ыштым ганьывлä: шим рокшат, ошма йарышанат, шун йарышанат — цилä улы. Пэрви, тош-

тын цилӓ солаштыжы салтак сирӹмӓшвлӓм сирэн мыштышы, псалтир кньигӓм лыдын кэртшӹвлӓжӹ иктӓ коклы, кымлы эдэм нӓрӹ ылмы годым, мӱлӓндӹ гишӓн пишок простан шанэнӹт: вэрэмӓштӹ кырал пиштӓш, срокэш тӹрэт нӓлӓш — тэвэ цилӓ пӓшӓжӹ. Магань йиш рок улы,— йымы ваштарэш кэйэт ма? „Эдэмӹн ӹшкэ сэмӹнь шанымаш, йымынжы — ӹшкэ сэмӹньжӹ“ — маныныт.

Кӹзӹт ӹндэ бригадьирлӓн химим лыдаш вӓрэштэш. Физикӹдэӓт акли. Рок лоштыш капильарность — тидӹ ма ылэш вара? Такэш шудывлӓн биологи — тидӹжӹ ма ылэш вара?

Кок и андакрак эчэ тэҥэ шаныкта ылы: практьикӹ вэлэ лижӹ, хозӓйства пӓшӓм кньигӓдэок видӓш лиэш. Э-э, эчэ кыцэ лиэш! Сэк кэрӓлжок — бригады йажон дӓ ашныктэн роботайыжы, каждый эдэмок ӹшкэ вӓржӹм пӓлӹжӹ, каждыйланок ӹшкэ самыньжы вэрц, плахайжы вэрц дӓ утырак цӓш амалэн колтымжы вэрц намыс лижӹ,— тэвэ кышты сэк кэрӓлжӹ ылы.

Ӹндэ тидӹм цилӓгэ ӹштэн шоктымы, цилӓ бригадыхӓлӓ — ик цаткыды йиш ганьы лин шӹнзӹ, Андриановат ӹндэ каждый колхозныкымок ыҥылэн, пӓлэн шон.

Тэвэ Йэвсэн Павыл — кӹлтэм шывштэн кэмӹжӹ годымат, атылан нырым кыралмы годымат ӓль стэньӓ газэтӹм лыдын шалга гӹньӓт — тырха-тырхаат, эх, вэт шишкалтал колта.

Вӹлкӹжӹ анжал колтэтӓт, сусун йӹрӓлтӹмӓшӹжӹ лицӓшкӹжӓт, картузышкыжат, ситцывый тыгырышкыжат вуйта ванжэн кэн машанэт, кидӹштӹш лывшыжат (салажат) вуйта йӹрӓлтэн шӹндӹмлӓ кайэш.

Бригадьир шӹнзӓ: Паньшин солаштыш ӹдӹрӹм Павыл нӓлнэжӹ. Тидӹ гишӓн эчэ иктӹлӓнӓт ак кэлэсӹ („пӓшӓ эчэ мӹндӹрнӹрӓк ылэш, рэшэн шоктымок агыл“), бригадьирлӓнжӹ кэлэсэн: „тэҥэ, дӓ тэҥэ, Иван кугуза, тӹнь кыцэ шанэт?“ —маньы.

Бригадыштыш стрӓпкӓн, Анан, сэмьйӓштӹжӹ пишок ладна агыл — тидӹмӓт бригадьир пӓлӓ: „Ана, ти пӓшӓштӹ тӹнь тэҥэ дӓ тэҥэ ӹштӹ“... манын тымдалтэн пуа.

Кок и андакрак — ӹндэ ӹлӹмӓшнӓ ладыш шӹнзӹн шомыла чучы. Ик согласын ӹлӓт, дьисциплины пырэн шон, пӓшӓ ашна. Тэҥэжӹм тэҥэ дӓ, тишкэвэ йактэ эчэ пӓлӹдӹмӹ у вопросвлӓ бригады анзылны тӹлзӹ вуйаок со лӓктӹн миӓт: льутьэсцэнс, фосфор, у сэмӹнь ӹштӹмӹ тӹрэтмӹ мӓшинӓвлӓ, шуды йарышан ӱдӹмӓшвлӓ, азот погышы культурвлӓ; сэк когонжок киндӹлӓн, шудылан, важ-сэскӓ кушкышвлӓлӓн кок пай, кым пай шукырак лӓктӹшӹм эдэмвлӓ ӹштӹнэштӹ...

Химидэ хозӓйства видӓш ӹндэ йасырак ылэш. Кэрэк ма-дӓ эчэ физикӹмӓт кружокышты тымэнь шомыла. Андрианов лыдашат-лыдэш, колышташат-колыштэш. Кньигӓжӹ вэт—пэл пӓшӓ вэлэ эчэ. Лым шылтым гишӓн кньигӓштӹ ик шамакат укэ. Йажо вырлыкан шӹльӹм ӱдэт гӹньӓт, имньивлӓм худа йиш вырлыкан шӹльӹдон пукшэт гӹнь, соиктоток ныр вӹлвӓлӹм кыныжаҥдэт. Сэдӹ гишӓнӓт кньигӓштӹ ньимат сирӹмӹ агыл. Социалистьичэски мӱлӓндӹ пӓшӓ стройымаштыш шукы вопросвлӓдонок кньигӓвлӓштӹ эчэ кыды-тидӹжӹ укэ. Тидӹвлӓ пӓшӓгӹцок лӓктӹн миӓт.

Сэдӹндон вэт артьэлӹн кӓш корнывлӓмӓт пиш пыт анжымла, йоҥгаш лыктын колтым мӱлӓндӹн шӱлӹшӹмӓт колыштмыла, пэрви пиш простан, цилӓ вашток пӓлэн шоктымыла кайшы вопросвлӓдонок кужын, шукы вэрэмӓ шанэн шӹнзӓш вӓрэштэш.

Бригадьир сага молывлӓжӓт — Озэров Пэтӹрӓт, Лисин Михӓлӓат, Бухтьина Пылагиӓт — цилӓн иквӓрэш шанат, отвэтвлӓм кӹчӓлӹт, пиш кого лӹмлӹ пӓшӓвлӓэш шӱмӹн пижӹн со кӹчӓлӹт, тыргыжланат.

Ӓньӓт тэвэ тидӹ — цӱдэйӹмлӓ кайшы тыргыжланымашыжы вэс сэмӹнь сӓрӓл колтымы мӓнмӓн сӓндӓлӹкӹштӹнӓ пишок кого сусу, когогӹцӓт кого сӹҥӹмӓшнӓжӹ ылэш вэкӓт.

Зиновйэв С. сӓрэн.

С. Гушанский

ПАКЭТ

Л. Пантьэлэйэвын повэсть сэмынь

9 эпизодан анчыктымаш

Рушлагыц кырык-мары йылмышкы Н. С. Суворэв сäрэн

Матшывлäжы:

1. ЗАВАРУХИН — Будьоный армин особый отрäдын комиссар.
2. ТРОФИМОВ — особый отрäдыштыш бойэц.
3. МАРЫ — ороды, мӱкш оролы ылэш.
4. ГИБЭЛЬ — Мамонтовын дьивизиштыш 1-ш эскадронын официэр-поручик.
5. ЗЫКОВ — 1-ш эскадроныштыш казак.
6. БЭЛОПОЛЬСКИЙ — комиссар-будьоновэц.

Доктыр, будьоновэцвлä, казаквлä.

1-ш эпизод

(*Кäрэмым кäрымы, маршируйышы будьоновэцвлäн йукышты шакти.*)

МЫРАТ:

С неба полуденного
Жара не подступись,
Конница Буденного
Раскинулась в степи.
Не сынки у маменьки
В помещичьем дому.
Выросли мы в пламени
В пороховом дыму.

Йук: Стой! Сми-и-рна-а! Шäлäнэн кэрдыдä! (*Кäрэм шайылны будьоновэцвлä винтовкыдон кыргыж шäлäнäт).*

ТРОФИМОВ (*акшаклыл кыргыжэш дä тöнылэш шынзэш*). Ой, кыцэ ындэ кашмыла? (*Шаргакэмжым кыдашаш тыналэш*). Вот вэт ороды, кыцэлä алтацавлäм ыштэн шындэнäм!

БУДЬОНОВЭЦ (*кäрэм шайылны*). Трофимов! (*Тыды доко кыргыж толэш*). Трофимов, йылэрäк! Штабышкы! Заварухин тäнг тыньым шӱдä. (*Мынэшок кыргыжэш*).

ТРОФИМОВ. Есть! (*Кэмжым чийäш цаца*). Тьфу! Ма чорт вара! Эдэмын йал каршта, дä карштыш йалдонок изилä кыргыж! (*Пэл кэмжыдон савыц ыштыржым нäлэшäтцäрä йалаок кыргыжэш*).

(*Кäрэм пачылтэш. Отрäдын штабшы. Стöл, кок пöкэн. Стэньäштыы карт кэчä. Стöл лошты Заварухин шынзä. Тыдын турэ, пöкэныштыы шаргакэмжым кычэнäт, Трофимов шынзä.*)

ЗАВАРУХИН. Тэвэ, Трофимов... Тылäт кого пäшäм ыштыктынэм. Пытäри мылäм ик шайам вэлэ кэлэсэн пу: пишок кэрäл лиэш гынь, рэвольуци вэрц колымэт шоэш äль агэш?

ТРОФИМОВ (*покэнгыц кыньыл шагалэш*). Есть! Кэрäл лиэш гынь, колэм.

ЗАВАРУХИН. Кэмэдым чи!

ТРОФИМОВ. Слушаюсь! (*Ыштыржым выдылäлэшäт йылэрäк чиэн шындä*).

ЗАВАРУХИН (*стöл кöргыгыц пакэтшым лыктэш*). Тэвэ, кычы! Имньым нäлäт, Луганскишкы, Конный армин штабышкы кыдал. Ти па-

кэтӹм Будьоный тäҥлäн, кидӹшкӹжок кычыктэн пу.

ТРОФИМОВ. Есть! Ӹшкӹлäнжок кычыктэн пуэм!

ЗАВАРУХИН. Ну пäлӹ: пäшäнä йажоок агыл, худа пäшä... Тӹньӹн пäшäэт лӱдӹшлä ылэш.

ТРОФИМОВ. Ма вара... Есть! Тэхэнь пäшä ӹштӹмӹ лиэш!

ЗАВАРУХИН. Анжы, ти пакэтӹштӹ пиш когон кэрäл опэратьивный сводкывлäм сирӹмӹ. Пэрэгäлт ат шокты гӹнь, кышкэт шу. Лугански йактэ шоатат, вара йӹлмӹдонок тэҥэ кӹтӹкӹн увэртäрэн пу: (*карт докы миä*) шалахайгӹц Шкуро пӹзӹртä, вургымлагӹц—Мамонтов, анзыцын—Улагай пыра. Улагайым шайыцынжы лывшал колташ кэлэш, мäнмäн цэнтӹрӹм кыцэ гӹньäт вäрэшок кычэн шоктымыла, казак чäстьäвлäлäн вäш лиäшӹштӹ ирӹкӹм пуаш ак кэл. Мäнмäн дьивизӹштӹнä эдэмвлä чӹдӹ, бэлогвардьэйэцвлäнжӹ кок пай шукы. Кӹзӹток палшык пумы акли гӹнь, мä йамына.

ТРОФИМОВ. Лачок йамыла!

ЗАВАРУХИН. Кэ имньи полкышкы, сэк йажо имньим айырэн нäл дä тäрвäнӹ.

ТРОФИМОВ. Слушаюсь! Цэвэр комиссар тäҥ! (*Пакэтшӹм поньышышкыжы пиштäат, лäктäш йамдӹлäлтэш*).

ЗАВАРУХИН. Цэвэр, Трофимов!

ТРОФИМОВ. Мӹньӹ „Ньэгрэш" кэм. Тидӹ лӱттӹмӹ имньи. (*Лäктӹн кэä*).

ЗАВАРУХИН (*паштэкшӹ*). Ӹлӹшок сäрнэн толок!

Кäрэм (*Мыры:* „С неба полуденного...").

II-шы эпизод

(*Изи шӹргӹ. Корны. Шӹргӹ логӹц ородды мары лäктэш. Кидӹштӹжӹ—кого кӹрпӹц. Вэс моҥыргӹц Трофимов лäктэш. Выргэмгӹцшӹ вӹт патька. Ти эпизод пӹтӹмэш со лӱлмӹ йук шакта*).

МАРЫ (*ваштылын, Трофимовлан*). Шу ли, салатак тäҥ!..

ТРОФИМОВ. Малын ваштылат?

МАРЫ. Тä, салтаквлä, пиш ласковлä ылыдаат, сэдӹндон ваштылам!..

ТРОФИМОВ. Кыцэ, тэҥэ ласковлä?.. Тӹнь кӱ ылат?

МАРЫ. Мӹньӹ эдэм ыльым, кӹзӹтшӹ сайак пи ылам. Пачэм укэ гӹньäт, соиктоқ мӹнь пи ылам.

ТРОФИМОВ. Мам вара равэдäт? Прамой попэмä.

МАРЫ (*ваштылэш*). Тä мӹньӹн вäтэм пуштында, мӹньжӹ кӹзӹт тäмдäн часовойдам кӱ маклакадон сэвäл шушым. (*Кӱ маклакажым Трофимов вӹлкӹлä виктä*).

ТРОФИМОВ. Кыцэ, маханьчасовойым? (*Кӹшäнжӹгӹц наганым лыктэш*).

МАРЫ (*тыгыржым шӱ дорцок кышкэт шуаат сасла*). Лӱэмä!.. Лӱэмä! Мамонт эргӹ!

ТРОФИМОВ. Кӱ вара вäтэтшӹм пуштын? Кэлэсэмä!..

МАРЫ. Тä, тä, пуры панвлä! Пӧртэмäт йылатэн колтышта. Папамымат йӹвшдон шырал шушта. Тау тäлäндä!.. (*Мäгӹрä. Трофимов анзылан сукалтэн шӹнзэш*).

ТРОФИМОВ (*ӹшкэ турэшӹжӹ*). Ма чорт! Ородыш кэшӹ эдэмӹм вäш линäмӹш. Кугуза, кӹньӹл! Тäҥ, кӹньӹлӹмä! Тӹнь самынь пäлэт, мӹнь бэлый амыл, самой красныйжок ылам вэт. Будьоный гишäн колынат? Мӹнь будьоновэц ылам. Вäтэтшӹм кӱвлä йä пуштыныт?

МАРЫ. Мамонтов гэньэралын пивлäжӹ... Пӧртэмäт йылатэн колтэнӹт... Папамымат йӹвшдон шырал кодэвӹ...

ТРОФИМОВ. Ит ойхыры, кугуза. Мӹнь донэмäт худа лиалтӹ. „Ньэгр" мӹньӹн валэн кэш. „Ньэгр"—тидӹ имньи лӹм ылэш. Эх, маханьимньиэмжӹ ылы вэт. Гэрмань вырсы годым австрийцӹвлäнӹм плэнэш нäлмӹ ылы. Йэкшук ганы пӹсӹ ылы. Ик минутышты ик киломэтӹрӹм кэä. Тӹштӹ, шӹргӹ лодон, кыдалам ылы.

Шыргы тырӱк пытäш тынäльы. Ужам—äнгыр йогалта. Махэнь äнгыр äньäт? Ма чорт вара?! Выртыштох...

МАРЫ. Маньэ тиды Доньэц äнгыр.

ТРОФИМОВ. Маньэ тиды, лишäшлык. Мынь так талашэм. Äнгыр тырдон вургымлашкы кыдалам. Кывэрым монэм. Укэ. Мынгэш, шалахайышкы кыдалам. Укэ. Тура сирдон ӱлыкылä ольэн валышым, имньиэм выдышкок виктäрэм.—Ну, йылэрäк тöргэшты! —манын сыгырäльым. Ньэгрэм кэклäок высäлт тäрвäныш. Тöрöк кэлгы выдышкы шынгалты, выд вэлэ шäпнäлт кэш. Öртньэл кылвлäэм äньäт кыцэ кэдäрэн шоктышым, выткыц вуйэм лӱктäл лыктым, кок вочык нäрык öрдыштэм выд ковлä шäрлäт, воздух хангвлä вульгэ кузат. Ньэгрэм валэн кэш. *(Лишнырäкок кок кäнä лӱмы йӱк шактыш).*

МАРЫ *(кыньыл шагалэш)*. Пан товарищ! Ты мыгилä доκы ит кэ! Мыгилä шайылны колэт. *(Пысын каранэшäт, ашкэдэш. Трофимов наганжым кидэш кычэн, анцыкыла анчэн ольэн ашкэдэш. Суэнышты Гибэль вуйлалтымдон казак полкы йывыртох кайын колта. Трофимов ниным ак цаклы, со анзыкыла анчэн пöр кэä. Казаквлä, красный ылмым цаклэн, Гибэль шӱдымдон Трофимов доκы йывырт миäт. Тыды казаквлäм ужын колтаат, кыргыж шылэш).*

ГИБЭЛЬ. Кычыда!.. *(Цилäн Трофимов паштэк тäрвäнäт. Суэны охырэмэш. Вара суэны гач Трофимов ашкэдэш, паштэкшы—казаквлä. Рӱжгымäш. Кырэдäлмäш. Трофимовын йук: „Тэвэ ышма луэшэт!.. Плучайы!.. Тэвэ пылыш тынэшэт!..„ Сасылымаш).*

Кäрэм

III-шы эпизод

(Мамонтов армин I-ш эскадронын штаб. Стöл лошты поручик Гибэль шынзä. Турэжы, стöл сага Трофимов шалга. Тыдын сага конвойныйвлä: Зыков дон I-ш казак).

ГИБЭЛЬ *(йырäлтэн шындэн, стöл вылны кишы кӱ маклакам китшыдон ньиäлтылэш)*. Тидым пäлэт?

ТРОФИМОВ. Мам?

ГИБЭЛЬ. Тэвэш, ти мадышым, ти кӱ маклакам?

ТРОФИМОВ. Укэ, ти кӱ маклакам ам шынзы.

ГИБЭЛЬ. Ну, лачокок?

ТРОФИМОВ. Кӱ маклакавлäм курымэмäт кычылтэлам. Мынь плотньык ылам. Мынь ньимат амат ынгылы: ма худам мынь тäлäндä ыштэнäм? Ма гишäн? Мынь плотньык вэлэ ылам. Мынь плотньык вэлэ ылмыш. Йалгорнышдон кэйэм ыльы... Ньимайэдä вара, трӱк...

ГИБЭЛЬ. Плотньыкшы тэвэ ти кӱ маклакам трӱк роалта, часовойым вуй каркажыгыц шэлэш. *(Вäржыгыц йал мычан кыньыл шагалэш, пӱвлäжым пырыл колта, сасла)*. Мэрзавцы! Йылатэм! Нэрэткыц сäкäлтэм!

ТРОФИМОВ. Ну, ат кэртрäк вэкäт. Тыньгыцэт анзыцырак эчэ китйалэдым тодын шуэм, мамонт эргы. Мынь тä ганьда кучы мышкырвлäм, ындэ иäк-пэлäк шоэш, шин каштам. Ынгылышыц? Тынь гоголь-моголь ылат!

ГИБЭЛЬ. А-а-а!.. Большэвик!.. Товарищ! Жидвлäн шпион! Тэнгэ, тэнгэ, тэнгэ... Пäлы тывэш! *(Казаквлäлäн)* Ырвээывлä! А ну... *(Трофимов вылкы парньажыдон анжыкта)*. Ти подлэцым цилä варэ кычäл анжыда? *(Кабуржыгыц рэвольвэрым лыктэшäт, Трофимов вылкы виктэн шындä)*. Йалкавал йактэжок пыргэт анжыда.

2-шы КАЗАК *(пырэн шагалэш)*. Ваше благородие, его превосходительство тыньым токыжы шӱдä.

ГИБЭЛЬ (тыргыжланэн). Сэйчас миэм... Смиррно! Кызыток караулым погэн шагалташ! Цилäн олицäшкы атаманым вäш лиäш! *(Пысын лäктын кэäт, Трофимов дэн Зыков вэлэ*

кодыт. Зыковшы амаса сага винтовкыдон м.дын шалга).

ТРОФИМОВ (*йалжым шывшэдылэш, ваштaлтышла тäрвäтылэш*). Тäҥ, пожалысты, колымэшкэм йалэм вэс пачаш пидäш ирыкым пуай... Пиш когон алтацавлä карштат.

ЗЫКОВ. Йара, кыдашыма. (*Трофимов, лыкыштыш тöнылэш шынзэшäт, кэмвлäжым цыркынэн кыдашэш, ыштырвлäжым шўтä*).

ТРОФИМОВ. Ох, чорт возьми! Махань йажо, йоҥата! Цäрä парньавлäм мадыктыл шынзäш махань йажо! (*Ыштыржым шäргэдылэш. Ыштыр логыцшы пакэт лäктын вазэш*). Мать чэстнайа! (*Сэдырäшкы валэн шынзэш. Пакэтшым кäпшыдон мўдэн шындä. Пакэтшым кидэш кычаат, кыньыл шагалэш, Зыков выкы анжэн шындэн. Зыковшы йырä. Суэны шайылны рўжгымäш. Трофимов пакэтшым тырыж шындышäт, пырыл нäльы. Вара качкаш, пыраш тынäльы. Тыр*).

ЗЫКОВ. Э-эй, кинды санзалэт тэмшы лижы! (*Суэны шайылны йал йуквлä, пичäл прикладвлäдон шугыртaлтылмы йук шактат. Зыков амаса äнэш тынын шагалэш. Трофимов цилä пакэт хäлä ышмашкыжы цикäл шындä*).

ЗЫКОВ. Эй, плэнный, чи йä пысынрäк! (*Трофимов кэмвлäжым чиэн шындä. Гибэль пыра*).

ГИБЭЛЬ. Анчышыц?

ЗЫКОВ. Укэ, поспэйыдэлäм.

ГИБЭЛЬ (*мышкындыжыдон Зыков вылкы цытыртä*). Ти подлэцым йал пындашыжы йактэ кычäлäш! (*Зыков Трофимовым анча*).

ГИБЭЛЬ. Ну, кыцэ? Ньимат шыц мо?

ЗЫКОВ. Агыл, монам.

ГИБЭЛЬ. Лымынжок мам?

ЗЫКОВ. Лымынжок ньимат укэ, тэвэ ти лэндäм монам.

ГИБЭЛЬ. Махань лэндä лаштыкым?

ЗЫКОВ. Тэвэ. (*Кышäнжыгыц изи лэндäм лыктын пуа*).

ГИБЭЛЬ. Йöндымы хäдыр. (*Трофимовлан*). Ти лэндä тыньын? (*Трофимов ик йукымат ак лык, вуйжым вэлэ ырзäлэш*).

ЗЫКОВ. Тиды, ваше превосходительство лўдыш лэндä агыл. Тиды, плотньыквлäн лэндä. Тиштäкэнышы плотньыквлä ти лэндäдон аршын вäрэш ма-шоным висыкäлäт.

ГИБЭЛЬ. Плотньыквлäн?.. Тыҥэ гынь, тынь плотньык ылат ма? (*Трофимов ик йукымат ак лык*). Тынь ма, йукымат ат лык? Йылмыдымы ылат ма? (*Трофимов тырынок шалга*). Кызыток мылäм ньимахань отвэтымäт ат кэлэсы гынь, стэньä вэлэн шагалтэн, ньима йадыштэок лўэн шуэнä. Тиштыш плотньык ылат гынь, махань солаштышы ылат, сола лымэдым кэлэсэт. (*Трофимов йукымат ак лык*). Тыньы, плотньык, мылäнэм кэлэсэт-агыт?!

(*Трофимов тырнок шалга. Гибэль Трофимовым лицäгыц шиäш тынäлэш, тыды Гибэль вылкы кэчäлтэш. Гибэль каран кэш, Трофимовым Зыков дэн кычэн шындэвы*).

ГИБЭЛЬ (*сасла*). Лўэн шуаш! Зыков! Расходышкы! Кызыток! Ыҥылышыц?

ЗЫКОВ. Так точно, ваше благородие. В расход. (*Гибэль лäктын кэä*).

ЗЫКОВ (*Трофимовлан*). А ну, тäрвäны. (*Затворжым шывшэдä*). Шагом марш!

ТРОФИМОВ. Зэмльäк, колыштай...

ЗЫКОВ. Молчать!

ТРОФИМОВ. Колышталыма, йä, шўмбэлкä.

ЗЫКОВ. Ит шайышт! Шагом марш!

(*Трофимов лäктэш, паштэкшы— винтовкыжым шырал колташ йäмдылымылäок кычэнäт, Зыков лäктэш*).

Кäрэм

тäнг, манам,—тэвэ сэк йажо тäнгэм, Василий Сэмöнсвич Зыков ылэш, манам. Мäнмäн зэмной шарышты тидӹ сэк кого гэройжы ылэш, манам. Будьоныйжы тӹлäт кэлэсä: „Лачок,—манэш,—йажо эдэм ылат, гэройла кайат, ош сволычвлä доны, Дьэньикин доны тӹлäт служэн кашташ йарал агыл, Заварухин особый отрäдӹшты тӹлäт служаш кэлэш“ манэш. Вара тӹнäм мä докына мäнмäн чäстьäшкӹ колта. Тӹньӹ, Зыков, мäнмäн чäстьäшкӹ кэйэт вара? (*Амаса пачылт кэä. 3-шы будьоновэц пырэн шагалэш*).

3-шы БУДЬОНОВЭЦ (*Трофимовлан*). Тӹньӹм тӱгӹ лäктäш шӱдäт. (*Тофимов лäктэш, паштэкшӹ—будьоновэцäт. Тынланымаш. Зыков кичкӹжäлэш, когон шӱлäлтä*).

Кäрэм

VII-шӹ эпизод

(*Кудывичӹ, запор сага Трофимов шалга. Кым будьоновэцäт тӹдӹ доран шагалыт*).

ТРОФИМОВ. Ма вара, мӹнь кыдашам...

3-шы БУДЬОНОВЭЦ. Ак кэл!

ТРОФИМОВ. Ма ӹньэ, выргэмэм моло такэшок йамжы гыцэ? Укэ, тэнгэ ак йары... Шӱмбэлкäвлä, мӹнь выргэмэм, кэмэм тäлäндä пуэм. Кэмэмжӹ вэт пиш йажо. Спирттон шӹрӹмӹ, ä... (*Рок вӹлäн шӹнзӹлдäлэш, кэмвлäжӹм кыдашэш*). Нäдä, шӱмбэлкäвлä. (*Будьоновэцвлä докы кэмжӹм шуэн колта. Савыц ӹштӹржӹм шӱтä. Вургымла йалын портьанка логӹцшӹ тырыжалт шӹцшӹ пумага арам шывшын лыктэш. Шäргäл пиштä, анча. Будьоновэцвлä лӱäш йäмдӹлäлтӹт, затворвлäм шывшэдӹлӹт. 3-шы будьоновэцшӹ винтовкыжым кӱшкӹ лӱктäлэш. Трофимов нӹнӹлäн, пумагажым виктä*). Итӹй доко, шӱмбэлкä.. Мӹнь лыдын ам мышты. Ма тиштӹ сирӹмӹ—лыдын пудай.

3-шы БУДЬОНОВЭЦ. Ма мäлäннä лыдаш? Мäлäннä лыдаш кэрäл агыл. Пичӹ сага шагал.

ТРОФИМОВ. Ма пишок ӹжäл кыцэ? Пичӹ сага шагал поспэйэм эчэ. Мам сирӹмӹ, лыдымада. Äньäт пишок кэрäлӹм сирӹмӹ...

2-шы БУДЬОНОВЭЦ (*пумагам нäлэш, лыдэш. Тӹрвӹжӹм тäрвäтӹлэш*). Тиштӹ тама „хайло“ сирӹмӹ.

ТРОФИМОВ. Махань хайло?

2-шы БУДЬОНОВЭЦ. Маньэ, хайло.

1-ш БУДЬОНОВЭЦ (*кидӹшкӹжӹ нäлэш, анча*). Тэнгэ сэдӹ: ну ми .. хайло... К. К. Сӹнтӹмӹ пумага. Тэвэ пэцäт тэмдӹмӹ тамкажы. Айда, Бэлопольским сӹгӹрäл качдэнä... (*3-шы будьоновэцшӹ пӧртӹшкӹ кэä. Шукат акли, комиссар дон толыт*).

БЭЛОПОЛЬСКИЙ. Махань эчэ хайло? Нука, анчыктыда. (*Пумагам нäлэш, лыдэш*). „...Ну, Михайловичу Будьонному... командарму первой конной. . штаб шестой дивизии Р. К. К. А.“ (*Трофимовлан*). Ма вара? Ма тидӹ?

ТРОФИМОВ. Тидӹ цилä пакэткӹц котшыжы. Лугански алашкы нäнгэмӹ пакэткӹц котшыжы. Будьоныйлан сирӹмӹ. Молыжым мӹнь качкын колтэнäм.

БЭЛОПОЛЬСКИЙ (*сасла*). Приговор вашталтэш! Цäрнӹдä! (*Цилäн Трофимов йӹр погынэн шагалыт*). Тäнг, ит йäтлӹ! Совсэмäт райыш йымы докы колтэнä ыльы. Чиктӹдä тидӹм, тäнгвлä! (*Будьоновэцвлä Трофимовым чиктäт, кидӹштӹм тидӹндон кычат*)

ТРОФИМОВ. Ӹндэ мӹлäм имньым пуда. Мӹнь Будьоный доко кыдалам. Мӹньӹн тӹдӹлäн пиш кэрäл опэративный сводкывлäм нäнгэн шокташ улы.

БЭЛОПОЛЬСКИЙ. Тачанкым!

ТРОФИМОВ. Колышта доко, Зыковымат сагаэм пиштӹдä. (*Араван тишкӹлä кыдалмы йук шакта. Зыковым намал лыктыт, Трофимов кэä*).

БЭЛОПОЛЬСКИЙ (*командуйа*). Луганскишкӹ, Будьоный командарм штаб йактэ! Тöргӹштон! (*Тачанкын пакыла кыдалмы йукшы шактэн кодэш*).

Кäрэм

VIII шы эпизод

(Луганск. Лазарэт. Криватьышты Трофимов киӓ. Тыдындорц мындырнӓт агыл, вэс кроватьышты — Зыков. Трофимовын крават доны ош халатан доктыр).

ТРОФИМОВ (*шайлана*). Будьоный тӓҥ, Будьоный тӓҥ... Заварухинын особый отрӓдым тышманвлӓ цилӓ вэц ӓрэн нӓлыныт. Шалахай вэцын Шкуро пызыртӓ. Вургымла вэцын Мамонтов... Шалахайгыц—Улагай. Шалахайгыц—Мамонтов. Эх, тэҥэ агыл, вургымла вэцын—Улагай. *(Тырла. Мынэшок тынӓлэш).* Будьоный тӓҥ, тэвэ йажо тӓҥэм. Зыков Василий Сэмӧнович, киӓ, — тидым мынь тылӓт пӓлыктынэм. Тиды— мӓнмӓн зэмной шарышты сэк кого гэройжы... *(Тырла. Тынланымаш).*

ДОКТЫР (*Зыковлан*). Тэвэ ти лэкарствым прньимайы. *(Прошокым пуа. Стӧл доны сӓрнылэш).*

ТРОФИМОВ (*шижын колта, доктырым ужэш*). Тынь, кӯ ылат вара?

ДОКТЫР. Мынь доктыр ылам.

ТРОФИМОВ. Мыньжы ма?

ДОКТЫР. Тынь Лугански лазарэтышты ылат. Йасы ылат. Ки, пожалысты ит тӓрвӓныл. Тыньым Будьоный тӓҥын штабгыц тӧрӧк тишкы нӓлыннӓ. Тыньын шӱм кӧргэдым лэшӓҥырӓк вэлэ опэрацим ыштышнӓ.

ТРОФИМОВ. Тэҥэ. Пумагам монда?

ДОКТЫР. Шукы монна.

ТРОФИМОВ. Сирымыжым цилӓ ыҥылышта?

ДОКТЫР. Ма?

ТРОФИМОВ. Ма сирымы ылын, цилӓгэ лыдын шоктышта, ынь? Ӓль иктӓмажы ыштылт кэн?

ДОКТЫР. Укэ, цилӓгэ икараш льӓзыргэн шынзын.

ТРОФИМОВ. Ыжӓл.

ДОКТЫР. Тылӓт ындэ тӧрлӓнӓш кэлэш. Пожалысты тырын ки. Ит тӓрвӓныл. *(Лӓктэш. Тыр).*

ТРОФИМОВ (*Зыковым цаклэн колта. Зыковшы кравстьшыгыц вуйжым сӓкэн шындэнӓт, сэдырӓ шэлыкыжкы тамам цикӓ*). Зыков?!

ЗЫКОВ. А?

ТРОФИМОВ. Мам вара тыштыштэт?

ЗЫКОВ. Мыньы? Тишкы пирамидоным шышкӓм. Тиды мылӓм йырнымашкэм ситыш. К чорту тидым.

ТРОФИМОВ. Чудак! Ылэт вара?

ЗЫКОВ. Укэ ма?

ТРОФИМОВ. Сусу ылат?

ЗЫКОВ (*Трофимовын криватьэш шынзэш*). Укэ ма? Эх, Тамбовыштыш чучыл! (*Ваштылыт*).

Кӓрэм

IX-шы эпизод

(Кым тылзы эртымыкы. Сцэны I-ш эпизодыштыш ганьок. Заварухин пумагам кычэн шагалын, Трофимов пыра).

ТРОФИМОВ. Здоровы, комиссар, малын шӱдышта?

ЗАВАРУХИН. Шынзымӓ,Трофимов.

ТРОФИМОВ (*пырэн шынзэш*) Есть!

ЗАВАРУХИН. Здороваэт кыцэлӓ?

ТРОФИМОВ Ындэ йажо.

ЗАВАРУХИН. Вот, Трофимов, мыньын тылӓт пӓшӓ улы. Тиштӧ тылӓт Москвагыц подарка толын. Нӓ, кычы *(Пумагам пуа).*

ТРОФИМОВ. Мынь лыдын ам мышты вэт, ам ыҥылы. Ышкэок лыдок, комиссар!

ЗАВАРУХИН(*лыдэш*). Пиш лӱдыш жэпын, отвэтствэный поручэньым пысын ыштэн шоктымэт гишӓн дӓ рэвольуци вэрц, ровочый классын интьэрэс вэрц пыт кырэдӓл шалгымы гишӓн особый бойэцым, Трофимов Пэтр Васильйэвичым, бойэвой Красный знамэньин ордьэндон награждайаш.

ТРОФИМОВ (*ордьэньым нӓлэш*). Малан вӓл? Тӓ шаналтыда!

ЗАВАРУХИН (*Трофимовлан киджым пуа*). Шулыкан ли, Трофимов!

Кӓрэм (Мыры „С неба полученного“).

Зайцэв

Мары йы̆лмы̆ грамматьикы̆ сиры̆мäшты̆ махань принципы̆м нäлшäшлык ылына[1]

Туан йы̆лмы̆м тымэньмäшты̆нä шукыжок руш йы̆лмы̆ сэмы̆нь цилä тörэштäры̆нэшты̆. Руш грамматьикы̆ формывлä цилäгэок мäнмäн йы̆лмэш ньигыцэäт тörэш ак толэп.

Грамматьикы̆ сиры̆мäшты̆ пы̆тäриок формальчый принципы̆м нäлмäш толкан агыл. Мäнмäн йы̆лмы̆нä кы̆зы̆т йактэ эчэ грамматьикы̆ сэмы̆нь ты̆шлэн шоктымы агыл. Сэды̆ндон пы̆тäри значэньы̆ шоттон логичэски анчышашлык ылына; значэньы̆ шоттон анчыдэок формальны ты̆шлäш ты̆ҥäлы̆нä гы̆нь, йöны̆м ана мо. Мäнмäн йы̆лмы̆нä кы̆зы̆т эчэ ы̆лы̆кшы̆ кавашты гаҥь ылэш, кыды сэмы̆нь шывшылат, ты̆ҥэ шывшылтэш.

Руш йы̆лмы̆ тэхэнь агыл; тиды̆ пиш шукэршэнок литьэратур йы̆лмы̆ ылэш. Тиштäкэн значэньы̆ шоттонат, формальныжат — цилä статьанок анчымы, сиры̆мäшы̆жäт ик шамак тäҥы̆нь, ик сäрäлты̆ш тäҥы̆нь цилä ладыш шы̆нзы̆н шон. Сэды̆ндон руш йы̆лмы̆шты̆ грамматьикы̆ правилывлä пиш шукы. Ти правилывлä руш йы̆лмы̆н ы̆шкэ систьэмы̆жы̆ шоттон цилä лäкты̆н миэныт. Мары йы̆лмы̆шты̆ совсэмок вэс систьэмы̆ ылэш. Пы̆тäри йы̆лмы̆нäм систьэмы̆жы̆ шоттон кынэш пырташ кэлэш, вара ижы̆ цилä сирмäшнäм формы шоттон ланзылэн кэрды̆нä.

Рушлашты лы̆м шамак манмаш (имя существительное) пайэждон вашталтымашты кым склоньэньэш пайлалтэш, дä ты̆лэц пасна, йуж шамаквлäэш айыртэмвлä (исключение) кэлэш маныт. Мäнмäн йы̆лмы̆шты̆нä рушынла шамак вашталтмаш укэ. Пайэжы̆шты̆ шамак ньигынамат пы̆тэнок сирäлтэш, вара вэлэнжы̆ пайэж суффиксвлä пижы̆н миäт.

Рушла:	*Марла*:
Книга	Кньигä
Книги	Кньигä*н*
Книге	Кньигä*лäн*
Книгу	Кньигä*м*
Книгой	Кньигä*дон*

Рушынышты пайэж пы̆тäрты̆швлä шукы сэмы̆нь лäкты̆н миäт: вода, земля, линия, статья, столб, руль, окно, ручей, площадь, племя, мать, дочь, дитя. Нины̆ цилäн ы̆шкэ сэмы̆ньы̆шты̆ вашталтыт; сэды̆ндон правописаныжат нины̆н пиш шукы лäктэш. Пäлы̆ шамакат (имя прилагательное) рушынышты ы̆шкэ турэшы̆жы̆ эчэ вэс статьан пы̆тäрты̆швлäм нäлэш: молодой, сильный, синий, лисий.

Молодая, сильная, синяя, лисья.

Молодое, сильное, синее, лисье.

Кы̆ты̆кы̆н кэлэсы̆мäшты̆ эчэ вэс статьан вашталтыш лиэш: отцов, сестрин.

Тэхэнь пы̆тäрты̆швлä сэмы̆нь пäлы̆ шамак дон лы̆м шамак руш йы̆лмы̆шты̆ значэньы̆шты̆дон вэлэ агыл, формыдонат айырлат. Мäнмäн йы̆лмы̆шты̆ пайэждон вашталтылмашты формальный айыртэм ны̆ны̆н лошты ньиматханьат укэ. Йужнам эчэ пäлы̆ шамак айыртэмы̆н суффиксдонат лин кэрдäш — шы̆шэр*äн*, сила*н*, шы̆шэр*ты̆мы̆*, сила*дымы* — ты̆нäмäт пайэждон вашталтылмашты ньима айыртэмäт укэ, лы̆м шамак ганьок вашталтыт.

Шы̆шэрäн, силан.

Шы̆шэрäн*ы̆н*, силан*ын*.

Шы̆шэрäн*лäн*, силан*лан*.

Шы̆шэрäн*ым*, силан*ым*.

Шы̆шэрäн*дон*, силан*дон*.

Ти примэргы̆ц йажонок ужаш лиэш: мäнмäн йы̆лмы̆шты̆ пäлы̆ шамакым

[1] Глагол гишäн сиры̆мäштэм шукы вäрэжок рушла тьэрминвлäм пыртэм. Тэҥэлä сирäш йöнäнок агыл гы̆ньäт, статьйа сиры̆мäшты̆ ньигыцэäт мол статьан ы̆штäш акли. Руш грамматьикы̆шкäт славäнски шамаквлä шукы пыртымы — причастие, деепричастие. Предлог манмы шамакат пэлэ рушла, пэлэ грэклä лиэш (логос—слово). Ы̆шкэгы̆цэм тьэрминвлäм пыртэн шы̆нды̆мы̆кэм статьйаэм лыдшывлäлäн ыҥылаш элы̆ лиэш.

лӹм шамаккӹц пасна вашталтылашыжат йӧнӓн агыл. Айыртэмӹн притьӓжатьэльнӹй формэш — шӹшэрӓнӹн, силанын — манмым ньигынамат колтэлна.

Нӓлӹнӓ эчэ тэхэнь примэрӹм:

Рушла:	*Марла:*
Молодой	Ӹрвэзӹ
Молодого	Ӹрвэзӹн
Молодому	Ӹрвэзӹлӓн
Молодым	Ӹрвэзӹдон

Ӹрвэзӹ манмы шамак пайэжэш вашталтылмашэш лӹм шамак шотыш пырэн кэш.

Эчэ нӓлӹнӓ тэхэнь шамаквлӓм:

Силан, кӹжгӹ, вӹцкӹж;

Силаным, кӹжгӹм, вӹцкӹжӹм;

Силанлан, кӹжгӹлӓн, вӹцкӹжлӓн.

Пайэжэш ӹшкэтӹштӹм вашталтылмашты тэхэнь шамаквлӓ тагышакэн кэрӓл ылыт, сагашты лӹм шамак укэ гӹнь, пӓлӓшӹжӓт акли. Руш йӹлмӹштӹ пӓлӹ шамаквлӓ ӹшкэтӹштӹ вашталтмашты лӹм шамак значэньӹш пиш куштылгын пырат. Нӓлшӓш Чэховын рассказым „Толстый и Тонкий,“— тиштӓкэн „Толстый и Тонкий“ манмаш значэньӹ шоттон пӓлӹ шамакэш ак кот. Формыштыдон пӓлӹ шамак ылыт гӹньӓт, значэньӹдон лӹм шамакэш шотлымыла. Мары йӹлмӹштӹ пӓлӹ шамаквлӓ, ӹшкэтӹштӹ шалгымашты, пыт значэньӹм эчэ нӓлӹн шоктыдэлыт; сэдӹндон ӹшкэтшӹтӹм пайэжэш вашталтылаш пишок йӧнӓнӓт агыл. Грамматьик катьэгоривлӓ гишӓн попым годым нинӹн смысловой значэньӹштӹм вэлэ анчыктэн пумыла.

Морфологи сирӹмӓштӹ цилӓ шамаквлӓм пӹтӓри кок айыртэмэш пайылаш кэлэш. Пӹтӓриш айыртэмӹш пайэждон вашталтшы шамаквлӓм пыртэнӓ. (Существительные, прилагательные, местоимения, числительные, изменяющиеся по местным падежам наречия, и послелоги). Вэс айыртэмӹш — ӹштӹмӓш анчыктыш шамаквлӓм (глаголы, деепричастия, наречия образа действия и союзные окончания при глаголах).

Пайэждон вашталтшы шамаквлӓм пӹтӓри ик катьэгориэш шотлэнӓ. Шамаквлӓм значэньӹштӹдон руш грамматьикӹ катьэгоривлӓ статьан пайылымашым словообразованьы гишӓн попымашкы пыртэнӓ.

Шайашты (прэдложэньӹштӹ) цилӓ шамак икжӓк-иктӹштӹдон шӱвӓшӓлтӹт. Тэхэнь шӱвӓшӓлтмӓш кым сэмӹнь лиӓлтэш: иктӹжӹ — пайэждон вашталтмаш, вэсӹжӹ — тодыштмаш (спряжение), кымшыжы — шувыквлӓдон (служебные слова) шӱвӓшӓлтмӓш. Шайашты шамаквлӓ шӱвӓшӓлтмӓштӹ шувыквлӓ шукы лин кэрдӹт. Рушлашты тэхэнь шувыквлӓ шотэш сойузвлӓм дӓ мэстоимэньӹвлӓм шотлат. Сойузвлӓ мӓнмӓн йӹлмӹштӹ шукыжок шамак мычашыш пырат, тэхэнь шамак мычашвлӓ пайэжэш вашталтшы шамак вэлэнӓт пижӹт, глагол вэлэнӓт пижӹт.

Нӓлӹнӓ ӹндэ тэхэнь шамаквлӓм: эдэм, мӹньӹ, ныр, ошы кымыт. Нинӹн смысловой значэньӹштӹм айыртэмӹн катьэгориэш анжыдэок хыть кӱлӓнӓт ыҥылдарэн пуаш лиэш.

1) Лӹм сӓрӓлтӹш (именит. падеж): эдэм, мӹньӹ, ныр, ошы, кымыт. Рушын родит. пайэж мӓнмӓн йӹлмӹштӹ укэ. Рушыныштыш родитьэльный пайэж, прэдлогтымы гӹнь, мӓнмӓн йӹлмӹштӹ имэньитьэльнӹйэшок кодэш--класышты ик *ӹрвэзӹ* укэ; прэдлоган гӹнь, притьажатьэльнӹйӹш пыра—ӹрвэзӹн кньигӓжӹ укэ.

2) Хозан сӓрӓлтӹш (притяжательный падеж): эдэмӹн, мӹньӹн, нырын, ошын, кымытын. Ошын дӓ кымытын манмаш пайэж шоткӹц нарэчиш ыҥылдарыш шотыш караҥгыт, нинӹ иктӓ-махань лӹм шамак сага шӹнзӹт, тӹнӓм пайэжэш лӹм шамакшы вэлэ вашталтэш.

Пайэж гишӓн попымашты пӹтӓриок тидӹм кэлэсӓш кэлэш: руш йӹлмӹштӹ пайэжӹштӹ шӹнзӹш шамакым магань пайэжӹштӹ ылэш айыртэмӹн ӹшкэдшӹм нӓлӹнок пӓлӓш лиэш. Мары йӹлмӹштӹ тэҥэ агыл, тиштӓкэн шамакым ньигынамат шайаэш (контэкстэш) нӓлӓш кэлэш, тӹнӓм вэлэ шамакын значэньӹжӹм пытшок пӓлэнӓ. Анжыктым примэрӹштӹнӓ „ошын“ формыдон пайэжӹштӓт, нарэчиштӓт лиэш. Тэхэнь вӓрвлӓ шукы лин кэрдӹт. Ти шоттон мӓнмӓн йӹлмӹштӹ пайэжный систьэмӹм формально анжаш акли. Цилӓ шамакым формыдон вэлэ пайэжэш вашталтылына гӹнь, тӹнӓм ньима кынымат ана мо.

Нäлшäш Йарускинын грамматикым. Тиштäкэн тэӈэ сирымэ хäдырлымäш пайэж —кӱэш-маэш?— Мыньэш, тыньэш, тыдэш, мäэш, тäэш, нынэш; укээммäш—кӱтэ-матэ?— мыньтэ, тыньтэ, тыдытэ, мäтэ, тäтэ, ныныдэ. Тэӈэлä формальны пайэжвлäэш вашталтылмаш ньималанат ак йары.

Пäлы шамак дон шот шамак пайэжэш вашталтышы шамак сага кэлэсымäшты кытыкын кэлэсäлтыт — ош имньи, кым имньи. „Мыньы" лым шамаквлäм сагажы нäлэш гынь, тынäм лым шамаквлäэш притьажатьэлный пытäртышым тэргä—мыньын кньигäэм, мыньын äтьäм. „Мыньын" манмашыжы йужнам ышэш вэлэ кодын кэрдэш — кньигäэм, кньигäэт, кньигäжы.

3) Пуман сäрäлтыш (датeльный): эдэмлäн, нырлан, ошылан, кымытлан, мыньылäнэм, мылäнэм, мылäм.

4) Ужмаш сäрäлтыш (винительный): эдэмым, нырым, ошым, кымытым, мыньым.

Ужмаш сäрäлтышэш кэлэсым шамак паштэк нэопрэйэльонный форман глагол шынзэш гынь, тынäм ужмаш сäрäлтышын пытäртыш ак сиралт,— äтьäм пу роаш кэн.

5) Хäдыр сäрäлтыш (творитьльный). Ти пайэж мäнмäн йылмышты лиш куктынцыкан ылэш. Формальны анжымашты йуж сäрäлтыш творитьэльныйат, мэстныйат лиэш. Мäнмäн йылмышты инструмэнтальный пайэж шотышты вэлэ ти пайэж раскыдын кайэш — крандаштон сирэм, тавардон роэм, тиды инструмэнтальный. Эдэм дон кэйэм, тынь донэт кэйэм, äкäмдон кэйэм манаш толкан агыл, тынäм лым шамак хäдыр (инструмент) шотэш лäктэш. Рушла—с отцом пойду, с тобой пойду, с сестрой пойду—манаш лиэш. Мäнмäн йылмышты тэхэнь шамак сäртэмэш сказуйэмыйым шукы шотэш шындäш кэлэш, дä эчэ йуж вäрэжы палшыш äль ситäртыш шамаквлäм пыртымыла Манаш лиэш: тыньдонэт кэнä, тыньдонэт коктын кэнä, тыньдонэт иквäрэш кэнä; ышкэт шотэш сказуйэмый шынзэш гынь, тынäм—тынь сагаэт кэйэм, äтьäм сага кэйэм,—манмыла. Ти примэрвлäгыцок ужына: мäнмäн йылмышты творитьэльный пайэжым контэкстышты вэлэ йажонжок цаклэнä, тиштäкэн глагол дорцын вэлэ йажон пäлäш лиэш. Анжыктым примэрвлäштынä глагол „кэйэм" шынзä; тыдындон пайэж шамаквлäнä творитьэльныйышты ылыт. „Кэйэм" вäрэш ылэм манына гынь, тынäм творитьэльный сäрäлтышвлäнä мэстныйыш кэн колтат,—тыньдонэт ылä, мынь сагаэм ылä. Мэстный пайэжышты „тын донэт" манмым пасна сирäш кэлэш—тынь донэт, тынь тонэт-тонэм, тонэт, тоныжы. Мэстный пайэжышты посльэлогвлäм цилä пасна сирэнä гынь вэлэ творитьэльный пайэжнä айырлалт кэрдэш.

Фоньэтьичэский принцип вэкы шалгышывлä вэлэ посльэлогвлäм мэстный пайэжышты иквäрэш сирäш кэлэш маныт.

Эчэ тэхэнь примэрым нäлшäш: ышкалдон ылäш йажо, ышкалтэ ылäш худа. — Тэхэнь примэрыштты „кыцэ" йадмашым шындäш лиэш, тынäм тэхэнь сäрäлтышым обстойатьэльствэш шотлыдэ ана кэрт. Творитьэльный пайэж мäнмäн йылмышты спорный манаш лиэш. Алык мары йылмышты ти пайэжым посльэложныйэш шотлат. Нынын пайэж сäрäлтыш пасна сиралтэш,—крандаш дэнэ, тавар дэнэ (Васильев, „Записки по грамматике".

6) Кудымшы пайэжэш мäат посльэлоган сäрäлтышым шотлэнä: эдэм сага, эдэм гишäн, мынь турээм,пöрт турэ, эдэм вэрцын-вэрц дä молат.

„Турэ" манмаш йуж вäрэ иквäрэш сирäлтэш,— ышкэдурэш, ышкэдурэшэм, ышкэдурэшэт, ышкэдурэшыжы. Тэхэнь сäрäлтышым нарэчиэш шотлаш кэлэш.

7) Вäр анчыктышы сäрäлтыш (местный падеж) лиэш. Ти пайэжыш:

а) вäр анчыктышы пытäртышäн сäрäлтыш пыра—школышты, школышкы (школыш), школгыц, школэш; пöртышты, пöртышкы (пöртыш) пöрткыц, пöртэш;

б) вäр анжыктышы вашталтшы посльэлогвлä, нарэчывлä пырат— эдэм доны, эдэм докы, эдэм дорц, эдэм доран; тонэм, токэм, торцэм, торанэм; ныр шайылны, ныр шайыкы, ныр шайыц, ныр шайылан.

Мäнмäн йылмышты цилä сäрäлтышэшок айыртэмын пайэжым нäлынä гынь, пиш шукы пайэж лäктэш. Тэӈэлä ыштэн толкан агыл. Синтаксис стройан йылмышты пайэж сäрäлтыш-

влӓм прэдложэньыштӹ анжэн вэлэ пӓлӓш лиэш маньым. Анчыктымы шӹм пайэждон цилӓ сӓрӓлтӹшӹмок рушла манмыла „приблизительно“ тӹшлэн кэрдӹнӓ.

Ӹндэ тиштӓкэн правописаны гишӓн эчэ попалташ вӓрэштэш.

Инструмэнтальный пайэжӹштӹ *дон-тон* сирэнӓ. Тиштӓкэн *д* дон *т* ваштaлт кэрдӹт (по закону чередования).

Творитьэльный (инструмэнтальный) пайэжӹштӹ *дон-тон* иквӓрэш сирӓлтӹт; тэнгэ иквӓрэш сирӹмӓштӹ чэрэдованьым мӓ пыртышашлык ылына.—Крандаштон, сэрмӹцтон, лавшэмтон, калыптон, сӓптон, парыстон, савыцтон;—тавардон, пиладон, висӓдон, пантыдон, шудыдон, шӹльӹдон. *В, п, к, с, т, ф, х, г, ч, ц, ш, (м, н,)* пӹц йуквлӓ ылыт, нинӹн паштэк пӹц йук *т* лишӓшлык, мол вӓрэжӹ *д*-м сирӓш кэлэш.

Мэстный пайэжӹштӹ *гӹц-кӹц* маныт—кагаккӹц, врӓнкӹц, савыцкӹц, караккӹц, вэдӹрӓгӹц, сарайгӹц, витӓгӹц, ныргӹц. Ти сӓрӓлтӹшӹштӓт творитьэльный ганьок чэрэдованьым пыртэнӓ. *Гӹц* сӓрӓлтӹшӓн шамаквлӓ цилӓгэок вӓрӹм ак анжыктэп,—имньигӹц лӱдӓм, ӓтьӓмкӹц йадам, Иванкӹц кым и кого ылам. Тэхэнь сӓрӓлтӹшвлӓ вӓрӹм ак анжыктэп, рушла нинӹ родитьэльный пайэж лит, Тэхэнь вӓрвлӓм мӓӓт формальный принцип шоттон анжыдэ ана кэрт, ик вӓрэ *гӹц* сӓрӓлтӹшӓн пайэж улы гӹнь, значэньӹ шоттон иктэш ак толэп гӹньӓт, кок пайэжӹм ӹштӓш толкан агыл.

Йуж вӓрэ шамак тӹнгэшӓт (основэш) чэрэдованьым пыртыдэ акли. Творитьэльный пӹтӓртӹш *дон-тон*, мэстный *гӹц-кӹц* попымашты шамак тӹнгэш чэрэдованьым тэргӓт: вӹдвӹттон, кид-киттон; вӹд-вӹткӹц, кидкиткӹц. Тэхэнь вӓрвлӓштӹ *гӹц* дон *дон*-ым иквӓрэш сирӹмӓштӹ киддонкидтон, вӹддон-вӹдтон, кидгӹцкидкӹц, вӹдгӹц-вӹдкӹц манаш йӧнӓн агыл. Халык лошты попымашты тэхэнь чэрэдованьым шукы моаш лиэш: качкаш-качшы-каршы, картмашты шамак покшалны чэрэдованьы йӹлмӹ закон ваштарэш акли.

Цилӓ вӓрэ орфографи принциптон сирӹмӓшӓт йӧнӓнок агыл. Йук ваштaлтмы (чэрэдованьи) гишӓн попымашты пайэждон ваштaлтшы шамаквлӓштӹ вэлэ агыл, глаголвлӓштӓт тӹшлӓлтӓш вӓрэштэш. Нӓлӹнӓ тэхэнь примэрвлӓм: — лыдда, лӓкдӓ, ашкэддӓ, картда (качда). Тэнгэ сирӹм шамаквлӓм йукын лыдмы годым *т* шактымашым *д*-шкы онгыраш вӓрэштэш. Йажон лыдын мыштышы вэлэ анцыцок ужын *т*-шкы сӓрӓл миэн поспэйӓ. Тэхэнь вӓрвлӓш йук ваштaлтышым (чэрэдованьым) пырташ кэлэш.—Лытта, лӓктӓ, ашкэток, ашкэттӓ, картта, шӹнзӓм-шӹц-шӹцтӓ.

Вӓрӓнгмӹ сӓрӓлтӹшӹштӹ (мэстный) посльэлогвлӓм, посльэлог шотэш нӓлмӹ нарэчивлӓм цилӓ пасна сирӓш кэлэш; пасна сирӹмӓштӹ ньимахань чэрэдованьым пырташ акли. Попымашты йук йуж вӓрэ ваштaлтэш гӹньӓт, пасна шамак тӹнгӓлтӹшэш ньигынамат чэрэдованьым пырташ акли, тидӹ йӹлмӹн закон ылэш, примэр: Йыл дӹр, Йыл вокшал. Тэнгэ маньна гӹньӓт, сирӓш кэлэш: Йыл тӹр. Йыл покшал. Ти шамаквлӓштӹ чэрэдованьым пырташ акли гӹнь, мэстный пайэжӹштӓт посльэлогвлӓм, нарэчӹвлӓм пасна сирӹмӓштӹ чэрэдованьыдэок сирӹшӓшлык ылына: эдэм доны, эдэм докы, эдэм дорц, эдэм доран; пӧрт доны, кӹлӓт доны, тум доны, сӓрӓн доны, укш доны, мӹнь донэм, тӹнь донэт, тӹдӹн доны, Иван доны.

Посльэлоган пайэжӹштӹ *гишӓн, турэ*—пасна сирӓлтӹт, сэдӹндон нинӹмӓт чэрэдованьыдэок сирӓш вӓрэштэш: пӧрт гишӓн, карак гишӓн, азым гишӓн, пӧрт турэ, шӹргӹ турэ.

Тилэц пасна эчэ сойуз, нарэчи шотышты ылшы шамаквлӓ улы: *ганькань, гӹнь-кӹнь, годым-кодым*. Ти шамаквлӓм цилӓ вӓрэок пасна сирӓш кэлэш. Пасна сирӹм шамаквлӓм цилӓ икань сирӓш кэлэш манына; сэдӹндон—*гӹнь, гань, годым*—сирӓш вӓрэштэш. Тиштӓкэн ик шамак вэлэ ти шоткӹц лӓктэш, тидӹ *икань* манмаш (одинаково).

Пайэждон ваштaлтшы шамаквлӓ лоштышты формальный айыртэмӹм ак тэргэп, сэдӹндон правописаны правилывлӓмӓт, шукок ак тэргэп, пайэжӹштӹ цилӓн икань суффиксвлӓдон ваштaлтыт. Пайэжэш ваштaлтшы шамаквлӓ мӓнмӓн рушынгӹц шукы проста ылыт. Тидӹн шакшым глагол

формывлä мäнмäн йылмышты рушынкыц шукы. Морфологи тымэньмäшты шукыжок глагол гишäн попыман лиэш. Спрäжэньы гишäн сирымäшты ышкэ шотэш, шукы шотэш вэрэмä шоттон вашталтмашым анжыктымыла. Мäнмäн йылмышты кызытшы дон лишäшлык вэрэмäн формальный айыртэмышты укэ. Шайашты кэлэсыш (сказуемое) шотышты лым шамак ылэш гынь, сагажы палшыш глагол шынзэш. Руш йылмышты кызытшы жэпэш палшыш глаголым ак сирэп—я учитель. Мäнмäн йылмышты палшым глагол цилä жэпэшок шынзэш. Мынь учитьыл лиäм-ылам-ыльым, ылынам ыльы, ылынам ылын. Эртыш жэп кок айыртэмэш пайылалтэш. Пытäриш айыртэмжы токорак лимäшым анжыкта.—Мынь кньигäм лыдам. Мынь кньигäм лыдынам манмаш шукэрды лыдмашым анжыкта. Токо ыштымäш анжыктышы глагол жэпым вэлэ анжыкта, шукэрды ыштымäш анжыктышы глагол жэпкыц пасна эчэ лымын ыштымäшым анжыктэн кэрдэш. Мынь кньигäм лыдым манам гынь, тынäм лыдмаш пäшäм вэлэ анжыкта (процесс чтения), мам лымынжок лыдынам, нуждаок агыл. мынь кньигäм лыдынам манмашты, мам лымынок лыдынам, тыдым эчэ анжыкта, махань вэрэмäн лыдынам, тыды кэрäл агыл, сэдындон рушла „прошедшее неопределенное“ манмаш пиш йонэш толэш.

Спрäжэньы мäнмäн йылмыштäт кокты лиэш, глаголым кызытшы жэпэш, ышкэт шотэш нäлынок спрäжэньым пäлäш лиэш: пытäриш спрäжэньын пытäртышыжы *ам*, вэсыжын *эм* лиэш—лыдам, сирэм, каштам, кэйэм.

Наклоньэньывлäм рушынлаок нылытым нäлынä. Ньэопрэдьэльонный дон условныйышты айыртэмын вариантвлä лит. Тэхэнь вариантвлä значэньыштыдон изиш айырлат гыньäт, айыртэмын наклоньэньэшыжок пайылаш нуждаок агыл. Ньэопрэдьэльонныйын пытäриш формыжы *аш* пытäртышäн: лыдаш, сирäш. Глаголышты *ын-н* пытäртыш вашталтыдым формым анжыктат гыньäт, йуж вäрэ ньэопрэйэльонный формэшäт шынзыт: мынь лыдын мыштэм; попэн кэрдäм; тыды пäшäдэ каштын тымэньын; пäшä ыштэн цäрнышым.

Кымшы формыжы возвратный глагол сага лиэш: йумы шоэш, картмы шоэш, картмэм шоэш, картмэт шоэш, картмыжы шоэш. Изйäвитьэльный формышты ньимахань пайылалтмаш укэ. Условный формышты кок вариант лин кэрдэш: Иргодым цэвэр лигэцы мынь пазарыш кэнэм. Тиштäкэн *кэнэм* манмаш условим тэргä. Мынь картнэм, йунэм—ти кэлэсымäш жэлатьэльный формэш толэш. Картнэм, йунэм манмаш рушла кок сэмынь кэлэсäлтэш—поел-бы, попил-бы; есть хочу, пить хочу. Ти примэрвлä условный наклоньэньыгыц каранגыт. Мäнмäн йылмышты тэхэнь кок сäрäлтышым ик формыдонок кэлэсэнä, сэдындон картнэм, йунэм манмаш условимäт дä жэланьымат анжыктэн кэрдыт.

Йуж вäрэ сослагатьэльный форман сойуз глагол вэлэн пижэш; тэхэнь сäрäлтышышты глаголын пытäртышыжым айыртэмын сойуздонат кэлэсäш лиэш. Сойуз пытäртышäн глаголвлäм наклоньэньэш шотлаш акли: лыдкэцэт, сирыгэцэт; лыдат ылгэцы, сирэт ылгэцы. Ти формышкок эчэ сложный глаголвлä пырат:—лыдын пугэцэт, сирэн кэрткэцэт, ыштэн анжыктыгэцэт. Шорэн кэлэсымäшты тэхэнь пытäртышвлä цилäн айыртэмын шамакыш лäктыт—ат лыд ылгэцы. Отрицатьэльный формэш сложный глаголвлä шынзын ак кэртэп.

Шудымäш сäрäлтышэш глагол сэк кытыкын кэлэсäлтэш, тидым глаголын тынгэш (основэш) шотлэнä. Шудымäш сäрäлтышышты кыцэ шон — туран, йывыжäн, сэмäлэн кэлэсымäшэш айыртэмын пытäртышвлä пырат: лыдыма, сирэмä, качок-качок, попэмä, попок, попай, попэмä-йä. Рушынышты тэхэнь пытäртышвлäм „частьицэш“ шотлат: Читайте, читай-ка, почитай-ка, читай-же. Тиштäкэн глагол анзылан шыцшы приставкы *по* почитайка. Мäнмäн йылмышты шамак покшалан шынзэш — лыдылдалай, попалток, попалталок, сирäлтэмä, сирäлтэн пуок, сирäлтäл пуэмä.

Спрäжэньышты шорэн кэлэсымы сäрäлтышэш (отрицание) аньэш кэлэсымäш глаголын пытäртышыжы линмиä (окончание утвердительной фор-

мы глагола). Рушынышты шӧрӹмӓш сӓрӓлтӹш иктӹ вэлэ *не*; мӓнмӓн йӹлмӹштӹ мазары глагол сӓрӓлтӹш, тӹнӓрӹ шӧрӹмӓш лӓктэш. Шӧрӹмӓш сӓрӓлтӹшӹштӹ глаголын тӹңжӹ вэлэ сирӓлтэш (кокшы спрӓжэньӹшкӹ *ы-ӹ* пӹтӓртӹш пыра), спрӓжэньӹжӹ шӧрӹмӓшӹш каранғэш (переходит на отрицание).

Шукэршӹ вэрэмӓн глаголышты вэлэ (прошедшее неопр.) шӧрӹмӓш глаголын основы шайылан шӹнзэш,— лыдтэлам, сирӹдэлӓм—*тэ-дэ.* Тидӹ шӧрӹмӓш глаголышты дӓ пӓлӹ шамакышты у шамакым лыкшы лӓнзы (словообразовательный суффикс) лиэш. Глаголгӹц тэхэнь суффикстон шӧрӹмӓш сӓрӓлтӹшӓн причасти дон дэйэпричасти лӓктӹт— шагалыдымы, ширӹдӹмӹ; шагалыдэ, ширӹдэ ӱдӓш акли.

Пӓлӹ шамаккӹц ма гӹньӓт укэӓн сӓрӓлтӹшӓн шамак лӓктэш— киттӹмӹ йалтымы тыгырым чиӓ.

Аньэш кэлэсӹмӓш (утверд. форма)

Изийавитьэльный сӓрӓлтӹш

Кӹзӹтшӹ дӓ лишӓш:	*токо:*
Лыдам-*ат-эш*	Лыдым-*ыц-ы*
Сирэм-*эт-ӓ*	Сирӹшӹм-*шӹц-ӹш*

Шукэршӹ:

Лыдынам-*ынат-ын.*

Сирэнӓм-*энӓт-эн.*

Шӱдӹмӓш сӓрӓлтӹш:

Лыд, лыдшы } Жэп укэ
Сирӹ, сирӹшӹ }

Условный-жэлатьэльный сӓрӓлтӹш:

Лыднэм-*нэт-жӹ* } Ыльы, ылын
Сирӹнэм-*нэт-жӹ* }

Шӧрэн кэлэсӹмӓш (отрицательн. форма):

Кӹзӹтшӹ жэп токо шукэрдшӹ
Ам лыд-ат-ак.Шӹм-щӹц-ӹш.Лыдтэлам
Ит лыд, ит сирӹ—

Ӹнжӹ лыд, ӹнжӹ сирӹ } Жэп укэ
Ӹнэм лыд-ӹнэт-ӹнэжӹ } ыльы } ылын
Ӹнэм сирӹ-ӹнэт-ӹнэжӹ

Шукы шот:

кӹзӹт	*токо*
Лыдына-ыда-ыт	лыдна-да(та)-эвӹ
Сирэнӓ-эдӓ-ӓт	сирӹшнӓ-дӓ(тӓ)-эвӹ

шукэрдӹ:

Лыдын-на-да-ыт } Жэп укэ
Сирэн-нӓ-дӓ-ӹт }

Лыдта(да) лыдышты
Сирӹдӓ сирӹшты
Лыднэнӓ-дӓ-штӹ } ыльы } ылын
Сирӹнэнӓ-дӓ-штӹ }
ана лыд-ада-ак лыдэп шӹна-шӹдӓ-ӹш
ана сирӹ-ада-ак сирэп шӹнӓ-шӹдӓ-ӹш
лыдтэлна-да-лыт
сирыдэлна-да-лыт

Идӓ лыд-ӹнжӹшт лытэп
Идӓ сирӹ-ӹнжӹшт сирэп
Ӹнэнӓ лыд-ӹнэдӓ-ӹнэштӹ } ыльы
Ӹнэнӓ сирӹ-ӹнэдӓ-ынэштӹ } ылын

Пӹтӓрэн ӓль пӹтӓрдэ ӹштӹмӓш гишӓн (виды глаголов). Руш йӹлмӹштӹ пӹтӓрэн ӹштӹмӓш (совэршенный вид) анжыктышы глагол вэлэн приставкым сирӓт—прочитал, написал.

Мары йӹлмӹштӹ пӹтӓрэн ӹштӹмӓш кок глаголдон лиӓлтэш: иктӹжӹ тӹң шотэш шӹнзэш, вэсӹжӹ палшышэш. Тӹң глаголжы *ын-эн* пӹтӓртӹшӓн, вашталтдымы форман лиэш; палшыш глаголэш шукы статьан глагол лин кэрдэш, пӹтӓртӹшӹжӹ сӓрӓлтӹш анжыктым сэмӹнь цилӓ формэш вашталт миӓ, тӹнӓм подльэжащыйын ӹштӹмӓшӹжӹм, лимӓшӹжӹм ӹрдӹ шотэш шӹндӹм глаголжы ыңылдара: мӹнь лыдын пӹтӓрӹшӹм, мӹнь качкын тэмӹнӓм. *Пӹтӓрӹшӹм* манмы шамак лӹмӹн пӓшӓжӹм *лыдмашым* ӹшкэдшӹ анжыктэн ак кэрт, *лыдын* манмыжат ӹшкэдшӹ пӹтӓрэн ӹштӹмӓшӹм анжыктэн ак кэрт; сэдӹндон нинӹ коктын икжӓк-иктӹштӹм тэмэн вэлэ пӓшӓн пытӹн ӹштӹмӓшӹм анжыктэн пуэн кэрдӹт.

Пӹтӓрэн ӹштӹмӓш анжыктышы глагол цилӓ формэшок—причастьиэшӓт, дэйэпричастьиэшӓт лин кэрдэш. Ӹрдӹ глаголжы ньигынамат дэйэпричастьи формэш шӹнзэш; палшыш глаголжы тӹң глагол тэргӹм сэмӹнь маханьь кэлэш тӹхэнь формым нӓлэш:

Мадын каштшы—причастьийэ.

Мадын каштмыңы—дэйэпричастьйэ.

Тэңэлӓ йӹгӹрэ шӹнзӹшӹ кок глагол (иктӹжӹ кӹзӹтшӹ, ӓль эртӹш жэпӓн дэйэпричастьиштӹ, вэсӹжӹ маганьь гӹньӓт вэс формышты) цилӓ вӓрэок пӹтӓрэн ӹштӹмӓш сӓрӓлтӹшӹм ак анжыктэп, йужнам нинӹ коктынат ӹшкэ турэшӹштӹ значэньӹм нӓлӹт. Тӹнӓм кокшы глаголжы сказуйэмый шотэш шӹнзэш, пӹтӓриш глаголжы сказуйэмый шотышты шӹнзӹшӹжӹм ыңылдара:—мӹнь лыдын мыш-

тэм. *Лыдын* манмашыжым, рушладон тӓҥӓштӓрэнжӹ гӹнь, ньэопрэдьэльонный наклоньэнӹ шотэш лыдмыла (наклоньэньӹ гишӓн сирӹмэм годым кэлэсӹшӹм). Йуж вӓрэжӹ эчэ дэйэпричастьи формыштыш глаголжы, пӹтӓртӹшӓн сӓрӓлтӹшӹштӹш гань сагаш глаголжыдон ик значэньӹштӹ агыл гӹнь, обстойатьэльствым анжыкта: пӓшӓгӹц йаҥгылэн тольым.

Пӹтӓрэн ӓль пӹтӓрӹдэ ӹштӹм сӓрӓлтӹшгӹц пасна мары йӹлмӹштӹ эчэ кужын ӹштэн мимӹм, курымок ик пӓшӓштӹ шалгымашым анжыктыш сӓрӓлтӹш лин кэрдэш:

Мӹнь тымэнь каштам.

Хрэсӓнь киндӹм ӱдэн ӹлӓ.

Тиштӓкэнӓт пӹтӓрэн ӹштӹмӓш сӓрӓлтӹшӹнлӓок палшыш глаголжы *ӹлӓ* тӹҥ глаголым *ӱдэн* тэмэн миӓ.

Махань гӹньӓт пӓшӓм ӹшкэ ана ӹштӹ, йӓллӓн иктӓжӹлӓн ӹштӹктэнӓ гӹнь, тӹнӓм эчэ вэс статьан сӓрӓлтӹшвлӓ глаголышты лит. Тэхэнь сӓрӓлтӹшвлӓ *ктэм*, *ыктэм* пӹтӓртӹштон лин миӓт:—ӹштӹктэм, лыдыктэм, роктэм. Тэхэнь сӓрӓлтӹш цилӓ глаголгӹцок лин кэрдэш. Йуж вӓрэжӹ *кт* суффикс *т-д* йукыш сӓрнӓлтэш: кушкам-куштэм, ошэмӓм-ошэмдэм. Йужнам эчэ тэхэнь сӓрӓлтӹшӹштӹ *кт* суффикс пачаш-пачаш кэлэсӓлтэш, тӹнӓм шӱдӹмӓшнӓ ик эдэм гач вэс эдэм вӹкӹ вӓрэштэш:—лыдыктыктэм, сирӹктӹктэм.

Пӓшӓ ӹштӹмӓштӹнӓ мӓ пӹтӓрэн ӹштэнӓ, пӹтӓрӹдэӓт ӹштэнӓ, кынамжы изиш вэлэӓт ӹштӓлтэн кэрдӹнӓ. Изин ӹштӹмӓшнӓм анчыкташ глаголыш эчэ айыртэмӹн суффиксӹм пыртэнӓ:—лыдам-лыдылдалам, сирэмсирӓлтэм-сирӓлтӓлӓм. Кынамжы эчэ пӓшӓ ӹштӹмӓштӹ икань пӓшӓэшок пачаш-пачаш ӹштӹмӓш кэлэш. Пачаш-пачаш ӹштӹмӓш суффиксвлӓ тэхэнь лин кэрдӹт: ӹштӓм, эштӓм, калэм, алкалэм, ӹлӓм, эдэм дӓ молат—намалам-намалыштам

Роэм—роэштӓм

Салэм—салыкалэм

Лывшэм—лывшэдӹлӓм

Пӹчкӓм—пӹчкэдэм

Йадам—йадыштам

Тӓрвӓтэм—тӓрвӓтӹлӓм

Причастьи дон дэйэпричастьи мары йӹлмӹштӹ лимӓш сӓрӓлтӹшэш дӓ литӹмӓш сӓрӓлтӹшдон кэлэсӓлтӹт;

лимӹлӓ кэлэсӹмӓш:

Лыдшы лыдмы сирӹмӹ сирӹшӹ

лишӓшлык жэпэш кӹнь:

Лыдшашлык сирӹшӓшлык

литӹмӹлӓ кэлэсӹмӓш:

Лыддымы сирӹдӹмӹ

Лыддымашлык сирӹдӹмӓшлык

Дэйэпричастьи

лимӹлӓ кэлэсӹмӓш

Кӹзӹт жэп: *Эртӹш жэп:*

Лыдын (читавши) лыдмыҥгы, лыдмыкы,

Лыдшыла (показ. вид)

Литӹмӹлӓ кэлэсӹмӓш:

Лыдтэ-лыттэ лыдмэшкӹ-лытмэшкӹ

Лыддымыла - литтӹмӹлӓ

Пайэждон вашталтшы шамаквлӓ значэньӹштӹдон вэлэ иктӓн-иктӹштӹгӹц айырлат; пайэждон вашалтылмашты нинӹ цилӓнок икань суффиксвлӓмок нӓлӹт. Айыртэмӹн ӹшкэдшӹмок вэлэ нӓлмӹ шамак ӹшкӹмжӹн значэньӹжӹм акат пӓлдӹртӹ. Махань гӹньӓт пайэжэш вашталтшы шамак, тӓ лӹм шамак, тӓ пӓлӹ шамак лиэш, тидӹм шайашты вэлэ пӓлэн кэрдӹнӓ; сэдӹндон мӓнмӓн йӹлмӹнӓм синтаксис стройан маныт. Пайэжӹштӹ вашталтшы шамаквлӓ вэлэ агыл, мӓнмӓн йӹлмӹштӹнӓ служэбный шамаквлӓӓт, вашталтэок шайаш пырышы шамаквлӓӓт (примыкающие) шайашты вэлэ ӹшкэ значэньӹштӹм анжыктат. Вашталтдымы шамаквлӓ гишӓн попымаштат икань принципӹмок нӓлмӹлӓ. Рушыньшты вашталтдымы шамаквлӓ формыштон цилӓнок айыртэмӹн катьэгориш пырат гӹнь, мӓнмӓн йӹлмӹштӹжӹ, тӹҥэок, тӹ катьэгоривлӓэш пайылмаш йуж вӓрэжӹ тӧрэшок ак толрак; ик шамакок ӓль шамак пӹтӓртӹш ик вӓрэ сойуз шотышты лиэш, вэс вӓрэжӹ нарэчи шотэш шӹнзэш.

Послэлогвлӓ мӓнмӓн йӹлмӹштӹ цилӓн пайэж сӓрӓлтӹшэш лит, нинӹм айыртэмӹн катьэгориэш анжымаш лин ак кэрт. Вӓр анжыктышы нарэчивлӓ шукыжок мэстный пайэжэш вашталтыт. Турэ дӓ сага манмаш ик сӓрӓлтӹштӹштӹ вэлэ ылыт гӹньӓт, нинӓт пайэж шотышток ылыт.

Рушыньшты нарэчивлӓштӹ правописаньы шукы, мӓнмӓн йӹлмӹштӹ правописаньы гишӓн попымаш шукок агыл.

Сойузвлä йылмыштынä послэлоглаок шамак паштэк шынзыт. Нины шукыжок пайэжэш ваштатлшы шамаквлä сагаат, глаголвлä сагаат пытäртыш шотэш шынзыт, тынäм пайэжэш ваштатлшы шамак значэньы сэмынь сойуз шотыштат дä отрицатэльный нарэчи шотыштат лит; глагол вэлэн пижмäштыштö глаголым дэйэпричастьи формыш нины сäрäт. Шамак толшы: эдэмжы, звэржы, кэкшы—цилäн пäшäш шагалыт. Тиштäкэн *жы-шы* пытäртышым сойуз шотэшäт дä шамак пытäртыш шотэш вэлэäт анжаш лиэш. Эдэмжäт, звэржäт кэкшäт—цилäн пäшäш шагалыт. Тиштäкэн *äт* пытäртышым пачаш-пачаш кэлэсым *и* сойуздон тöрэштäрäш лиэш— и человек, и зверь, и птица—все берутся за дела. Мыньын äтьäмäт, äвäмäт укэ—у меня ни отца, ни матери нет. Тиштыжы отрицатьэльный нарэчи шотышты лиэш. Пачаш-пачаш кэлэсым сойуз шотэш эчэ *гэ* пытäртыш лин кэрдэш—изигэ, когогэ—цилäн торцынышты лäктын кэныт.—И большие и малые—все из дому ушли. Школгыц толамат, урокым тымэньäм—придя из школы, стану уроки учить. Тэхэнь сäрäлтышым дэйэпричастиэш шотлэнä, формыдонжы сойуз пытäртышäн манаш лиэш.

Урок тымэньмыкэм мадаш кэйэм, урок тымэньмэш ньигышкат ам кэ. —Как выучу урок, гулять пойду. Пока не выучу урок, никуда не пойду. Тэхэнь дэйэпричастьи сäрäлтышвлäм айыртэмын сойуздонат кэлэсäш лиэш: урокэм тымэньäм дä мадаш кэйэм. Школгыц толам дä урокым тымэньäм. Ти примэрвлäгыц ындэ кайэш: мäнмäн йылмыштынä служэбный шамаквлäм, äль пытäртышвлäм, рушынла айыртэмын катьэгориэш пайылаш куштылгок агыл, ик вäрэ служэбный шамак, äль пытäртыш, ик катьэгори значэньым нäлэш, вэс вäрэжы вэс катьэгориш пыра. Нинымäт лым шамактон пäлы шамаклаок контэкстыштö вэлэ пытшок пäлäш лиэш; сэдындон рушынла айыртэмын катьэгориэш пайылмаш тиштäкэнäт пиш йöнэшок ак тол. Сойуздон сирымы шайавлäм пытшок синтаксисыштö анжышашлык ылына. Синтаксис стройан йылмыштö шамаквлäм рушын сэмынь катьэгоривлäэш пайылмаш когонок кэрäлжäт агыл, руш йылмын систьэмыжы вовсэок вэсы ылэш. Айыртэмын нäлмы шамак ышкымжын значэньыжым шайашты (прэдложэньыштö) вэлэ пуэн кэрдэш гынь, граматьикы тымэньмäшым мäнмäн йылмыштö синтаксискыц тынгäлäш кэлэш, морфологим тымэньмäштö глаголгыц тынгäлмылä, мäнмäн йылмы систьэмы шоттон руш грамматьикы схэмы йöнэш ак тол.

Рэдакцигыц. Ти статьйа тышлымäш шоттон кэä. Кырык-мары йылмы вопросым тымэнь шалгышвлäм (Эпиным, Йарускиным, Даньиловым, Зиновйэвым, Григорйэвым, Пэршутым дä мол тäнгвлäмäт) ти статьашты анчыктымы кырык-мары йылмы принципвлä гишäн ышкымыштын шанымашыштым сирэн пуаш йадына.

Т-в

КУЛАК ИДЬЭОЛОГИ ВАШТАРЭШ!

(*Критьикы*)

Совэтски литьэратуры анцылныш задачывлä гишäн Совэтски писатьэльвлäн пытäриш сйэзд пиш раскыдын кэлэсэн пуш. Совэтски искусствы— „социализм стройышвлäм тымдышашлык, ниным сусуэмдышäшлык, шукы мылионын шум кöргышкы ыньäнымäшым, патырланымашым пыры-

шашлык ылэш, дä цилä мир вӹлнӹш культур насльэдствым намалшывлäшкӹ нинӹм сäртӹшäшлык ылэш", совэт искусствы анцылны тэвэ тэхэнь задачывлä шалгат.

Совэтски литьэратуры ровочый класс кидӹштӹ класстымы социалистьичэски общэствым стройымашты ӹньäн оружи ылэш. Ти тӹнг установкывлä сэмӹнь „*Тымэньшӹвлä*"[1] шайыштмашым тӹшлэн анчэн мимӹкӹ, ти шайыштмаш йардымэш лäктэш.

Ти шайыштмашты кок студьэнт анчыктымы линӹт: итӹжӹ Пэтӹр—актьивный комсомолэц, мäмнäн совэтски студьэнт ылэш манын анчыктымы, вэсӹжӹ—Иван, кулак эргӹ, тӹдäт „комсомолэц" ылэш; ти кок комсомольцым тымэньмäштӹ, каньикулышты, колхоз пäшäштӹ анчыктымы лин. Иван—кулак эргӹ. 1917 ин тидӹн äтьäжӹ „киндӹм торгэйӹш, мацалам, шӱкшӹм торгэйӹш, кым вäкшӹм урдыш"... „Колхозвлäм большэвистскийӹм, колхозньыквлäм уланым ӹштäш" манмы Сталин тäнгӹн лозунг ваштарэш Иван ылэш; кынам тэвэ колхозньык Льэксэ ӹшкэ ылмашыжыдон Сталин тäнгӹн лозунгым ӹлӹмäшкӹ пыртэн шоктымыжым кытыраш тӹнгäльӹ, Иван кэлэсэн пуш:

„Тӹнь донэт, что и говорить. Тӹнь вэт зажиточный лиäт... Велика затея"... (18 стр).

Колхозышты Иван нимахань пäшäмäт ак ӹштӹ. Цилä вäрэок „Мӹнь пэссимист ылам" манын Иван чываньланэн кашты. Бара ӹшкӹмжӹм лӱэн пушты.

Пэтӹр актьивный комсомолэц ылэш, тымэньмäштäт, колхоз пäшäштäт пиш йажон пäшäм ӹштä. „Тымэньшӹвлä" шайыштмашын кöргӹцшӹ (содьэржаньыжы), кӹтӹкӹн кэлэсэн пуэн гӹнь, тэхэнь ылэш.

Ти шайыштмашты кого политьичэски самыньвлä улы, тӹшкӹ кулак идьэологим лэвэт пыртымы ылэш.

Анчалда йä,—Иван (кулак эргӹ) тырынок, латнанок, совэт власть ваштарэш кӹрэдäлтэок, ӹшкӹмжӹм лӱэн пуштэш. Потьикä вэт: ти жэпӹн, класстымы социалистьичэски общэствым ӹштӹмӹ жэпӹн, кулак тырынок ӹшкӹмжӹм лӱэн пуштэш! Ӹлӹмäштӹ тэхэнь лимäшвлä тама äньäт ак кайэп доко. Сталин тäнг манмыла: кулак йых тырынок ак каранг, цилä сэмӹнь, цилä йиш тактьикӹдон „тихий сап" манмы тактьикӹдонат совэт власть ваштарэш кӹрэдäлэш. Класстымы социалистьичэски общэствым стройымаш годым классло кӹрэдäлмäш ак пӹсланӹ, аньэш—эчэ когоэмэш вэлэ. Тидӹм „Тымэньшӹвлäм" сирышӹ мондэн вэкäт. Иванын äтьäжӹ (кулак) колхозышты пäшäм ӹштä, пäшäжӹм кыцэ ӹштä, тидӹм кэлэсӹмӹ агыл; тэнгэ гӹньäт, Пэтӹр—актьивный комсомолэц—ти кулак ваштарэш ак кӹрэдäл, кулакэт пäшäм „йажонок" ӹштä вэкäт.

Мä пäлэнä: кулак йых колхозышкы пыра гӹнь, колхоз пäшäм пыжгайаш вэлэ пыра. Сталин тäнг тидӹ гишäн ик кäнä вэлэ агыл, шукы гäнäкок кэлэсэн. Кого политьичэски самыньвлäжок тэвэ тиштӹ ылыт.

Актьивный комсомолэц шотэш анчыктымы Пэтӹрäт партын политьикӹ вэрц кӹрэдäлшӹ йажо комсомолэц агыл. Тидӹ кулаквлä вӹлкӹ пурын анчышы „комсомолэц" ылэш.

Кулак эргӹ—Иван, Сталин тäнгӹн лозунг ваштарэш кытырымы годым, Пэтӹр йукымат ак лык! Кыцэ вара кулак эргӹ—Иван ваштарэш лиäт?— „Äньäт *йажо тäнӹмäт*" йамдымла лиэш. *Кулак эргӹ лачокымшы комсомолэцӹн тäн лин ак кэрт!* Иванын äтьäжӹ-кулак—колхозышкы пый хэн пырэн шӹнцӹн; актьивист комсомолэц—Пэтӹр тидӹм колхозгӹц поктыл лыкмаш вэрц тамалан äньäт ак кӹрэдäл, пäлäш акли. Иван ӹшкӹмжӹм лӱэн пултынат, Пэтӹрэт Володьа докы сирӹмäшӹм сирä:

„Тэнгэ гӹньäт, Володьа, эдэмлäн тöрлäнäш кэртмӧнäжӹм палшаш кэлэш ылын",—манэш.

Кулак эргӹм, Пэтӹрӹн тöрлäтäш цацымашыжы потьикä агыл вара? Пэтӹрӹм актьивист комсомолэцэш ньигыцэäт лӹмдäш акли. Тидӹ махань комсомолэц вара! Сэк чӹдӹнок шотлэн гӹньäт, тидӹ вургымла опортуньист ылэш; кулак йыхым класс шотышты пӹтäрӹмäш политьикӹм видымäш годым, кулаквлä вӹлкӹ пурын анчышы „комсомолэц" ылэш. Ти шайыштмаш партын тӹнг линьи вэрц

---

1) 1934 ин сэнтьäбӹр—октьäбр тӹлзäш „Усэм" журналышты лäкшӹ В. Сузын шайыштмаш.

кӹрэдäлäш ак палшы, аньэш—кулак ваштарэш кӹрэдäлäш йäмдӹ ылмашым шӧрä вэлэ; вэс шамаквлäдон гӹнь, ти шайыштмаш кулаквлäн вäкш аравашкы вӹдӹм йоктара.

„Тымэньшӹвлä“ шайыштмашты кулак эргӹ—Иваным, комсомолэц-актьивист Пэтӹрӹм Сузы анчыктэн мыштыдэ. Анчыктэн мыштыдымжыдон кого политьичэски самыньым ӹштэн. Ти шайыштмаш сӹнлӹ ылмыжыдон кэрэк йажо ылэш гӹньäт, Сузы тäнгӹн молы шайыштмашвлäжӹ дорц идьэологичэски цäкнäл колтымаш ылэш. Сузы тäнглäн ти самыньжым тӧрлäш кэлэш.

Инв. № 16

Ц. 1935 г.
Акт № 21
Вклад

Уполн. Мароблита № 119
Тираж 500 экземп.
2 печатн. листа 66000 зн. в п. л.
Формат 72Х105

Члены редколлегии: Ширяев Ст., (Отв. редактор), Игнатьев Н., Петухов В., Соснов П., Булат Ш.

Сдано в набор 25/II-35 г. Подписано к печати 25/III-35 г. Заказ № 492

Типография Горно-Марийского Из-ва, Козмодемьянск, ул. Ленина, 10.

УВЭРТÄРЫ̆МÄШ

Кырык-Мары Йылмы̆дон тэгэнь у кньигäвлä лыкмы ылыт:

Москвашты лыкмывлä:

1.	В. СУЗЫ *) Шайыштмашвлä. М. Гв. 1934	65 к.
2.	БОБРОВ Н. С. *) Льотчикы̆н ы̆лы̆мäшы̆жы̆. М. Гв. 1934	80 к.
3.	ИГНАТЬЭВ НИК. *) Савик. М. Гв. 1934	80 к.
4.	ЙАКОВЛЬЭВ А. С. *) Кого Йыл. М. Гв. 1934 . .	75 к.
5.	ФРИДМАН В. Г. *) Мадон зэмльä кычалтэш. Наркомтьажпром 1933	35 к.
6.	БОЛОТЬИН С., ВИНОГРАД О. В. *) Мäнмäн гигантвлäнä. НКТП. 1934	95 к.
7.	ДЭВÄТКИН С. А. Кыцэлäн кашташ йарал корным ы̆шты̆мы̆лä. Трансиздат. 1934 .	50 к.
8.	ШЭСТАКОВ П. Н. Корны пäшäн пиш когон кэрäлвлäжы̆. Тр. изд. 1934 .	30 к.
9.	Инж. КОРОЛЬОВ А. дä ПОНОФИДЬИН Г. Сола пожарвлäдон кы̆рэдäлмäш. НКТП. .	45 к.
10.	АЛЭКСАНДРОВСКИЙ А. Пӱшäнгы̆ гишäн идä монды. НКТП . . .	45 к.
11.	ТЭНКЭЛЬ И. Шы̆ргы̆гы̆ц прэньä лыкмы пäшäм кыцэ йажоэмды̆млä. НКТП. 1934 . . .	15 к.
12.	ИЛЬМЭНЬОВ С. И., СЭМÄНОВ П. К. Йылышы йиш дä миньэрал йиш ныр пышкыдэмды̆швлä. С/х-гиз. 1934	35 к.
13.	ОГРЫЗКО И. *) Попвлä кӱлäн служат вара. Гаиз. 1933	50 к.
14.	„ *) Рэльиги кинды̆ шачышлан тышман ылэш. Гаиз. 1934	45 к.
15.	БИРӮЧОВ В. Г. *) Рэльиги дä мэдьицинä. Гаиз. 1934	30 к.
16.	„ *) Кäпы̆м, выргэмы̆м, пӧрт кӧргы̆м ирэшты̆ урдыда. Мэдгиз. 1934 .	12 к.
17.	„ *) Тивлäм пы̆тäры̆дä. Мэдгиз. 1933	12 к.
18.	ЗУБКОВА Йэ. В. *) Брӱшной тьиф. Мэдгиз. 1933	8 к.
19.	МАШКОВИЧ Р. *) Трахом цэргы̆ц кыцэ ытлымла. Мэдгиз. 1934	10 к.
20.	МУСКАТ В. И. *) Йӱшäшлык вы̆ды̆м кыцэлä ирэм дä лӱды̆шты̆мы̆м урдымла. Мэдгиз. 1934	10 к.
21.	ВОЛОДАРСКИЙ П. Солаштышы общэствэный судвлä. 1934	22 к.
22.	Э. д,ЭРВИЛЬИ. Историчэски вэрэмä йактэшы̆ ы̆рвэзы̆н ы̆лэн кашмашыжы, Кырык-Мары Изд-вы. 1934	1 т.

---

*) Пäлы̆ктон анжыктымы кньигäвлä школышты тымэньшы̆ ы̆рвэзы̆влäлäн лыдаш пиш йарал ылыт, молывлäжы̆ когоракклäлäн.

Ти кньигäвлäм Маргиз торгсэкторын магазины̆шты̆, киосквлäшты̆ нäлдä.

Ц1149

Мар. ж. 1-2а

1935 иэш

„ЙАКШАР ЗНАМЫ-м“

СЫЛЫДА

ЖУРНАЛ тылзэш икäнä лäктэш. ЖУРНАЛЫН номырвлä йыдэок политьикы, экономикы дä науки гишäн статьавлäм пумы лиэш. Тишэц пасна романвлä, повэстьвлä, шайыштмашвлä, лыдышвлä, пйэсывлä, очэрквлä сирымы лит. Критикы дä библиографи гишäн эртыш ивлä годшыгыц шукым пумы лиэш.

ТОКО КУШШЫ ПИСАТЬЭЛЬВЛÄЛÄН ДÄ ПОЭТВЛÄЛÄН, номырвлä йыдэок, пасна лыквлäм пумы лиэш. Ти лыквлäшты токо сирышывлäн произвэдьэньывлäштым тышлэн анжыктэн пумы лиэш, кыцэлä сирäш кэлэш дä мам сирäш кэлэш моло, тыдывлäмäт анжыктымы лиэш.

Туан йылмäн ышкэ журналтэ иктäт кодшашлык агыл. Цилäнок сылыда, лыдта.

ПÄЛДЫРТЫШ: кым тылзыгыц чыды срокэш сылымашым ак нäлэп.

Журналым почтышты, почтовый агэнтвлä гач, кньигä магазинвлäшты дä подпискым постарышы йори агэнтвлä гач сылаш лиэш.

Кызыток сылыда!

ЖУРНАЛЫН АКШЫ:

Ик иэш . . . 9 тäнгä.

Пэл иэш . . . 4 тäнгä дä 50 к.

Кым тылзэш. 2 тäнгä дä 25 к.

Акшы 75 кэп.